

UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Barbora Blahnová

Toponymie ve vybraných pohádkách Jana Drdy

Toponyms in Selected Fairy Tales of Jan Drda

2017

Vedoucí práce: Mgr. Michael Špirit, Ph. D.

Poděkování

Ráda bych poděkovala Mgr. Michaelu Špiritovi, Ph. D. za vedení práce, odborný dohled, cenné podněty a za čas, který práci věnoval.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 1. května 2017

.....

Barbora Blahnová

Abstrakt

Tato bakalářská práce se věnuje literárně onomastickému rozboru toponym v souboru *České pohádky* a v divadelních hrách *Dalskabáty*, *hříšná ves aneb Zapomenutý čert* a *Hrátky s čertem*, jejichž autorem je Jan Drda. Středem zájmu práce je vztah zeměpisných jmen k reálným místům a charakteristika funkcí, jež na základě kontextu vystupují do popředí. Podle vztahu jmen k realitě rozlišujeme autentická, realistická a autorská toponyma. V rámci autentických jmen je výrazná skupina zeměpisných jmen, která odkazují ke kraji, kde autor prožil dětství. Toponymie v pohádkách Jana Drdy je dále uvedena do kontextu dalších vybraných autorů pohádek. Práce se zabývá též otázkou, zda stojí výskyt toponym ve vztahu k tradiční klasifikaci pohádek na kouzelné, novelistické a selské.

Klíčová slova

literární onomastika, toponyma, funkce vlastní jmen, Jan Drda, pohádky

Abstract

This bachelor thesis deals with a literary onomastic analysis of toponyms in *České pohádky* and in the plays *Dalskabáty*, *hříšná ves aneb Zapomenutý čert* and *Hrátky s čertem*, by Jan Drda. The focus of the thesis is the relationship of geographical names and real places and the characteristics of the functions that, on the basis of context, emerge into the spotlight. Based on the relationship of the names to reality, we distinguish following toponyms: authentic, realistic and author's own inventions. Among the authentic names, there is a distinct group of geographical names that refer to the region where the author spent his childhood. Toponymy in Jan Drda's fairy tales is also put into context with a selection of other authors who wrote fairy tales. The thesis also explores the question of whether the toponyms are present in relation to the traditional classification of fairy tales as folk tales, novelist fairy tales and peasant fairy tales.

Keywords

literary onomastics, toponyms, function of proper names, Jan Drda, fairy tales

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Tradiční klasifikace lidových pohádek	7
3. Toponymie v pohádkách Jana Drdy	13
3.1 Autentická jména	15
3.1.1 Inspirace rodným krajem	15
3.1.2 Kocanda	20
3.1.3 Autentická toponyma ve frazeologii.....	21
3.1.4 Pekelné lokality.....	23
3.1.5 Cizí autentická toponyma	24
3.1.6 Ostatní autentická místní jména.....	25
3.2 Realistická jména	27
3.2.1 Charakterizační realistická toponyma.....	27
3.2.2 Realistická jména s primární funkcí nominační	28
3.2.3 Názvy hostinců	29
3.3 Autorská jména	30
3.3.1 Charakterizační autorská toponyma.....	31
3.3.2 Choronyma.....	32
3.3.3 Rukapáň	34
3.3.4 Ostatní autorská místní jména.....	35
4. Pohádková toponymie v kontextu Drdových současníků.....	36
5. Vliv pohádkového typu na výskyt toponym	38
6. Závěr	39
7. Seznam literatury	41
8. Příloha.....	45

1. Úvod

Encyklopedie literárních žánrů v hesle „pohádka“ uvádí, že od pověsti se pohádka odlišuje zejména tím, že se odehrává v bezčasové minulosti v geograficky neurčitým prostředí, čímž vytváří odlehlý čarovný svět.¹ Tato definice se však vztahuje k tradiční folklorní pohádce. Jan Drda ve svých *Českých pohádkách* (1958) sice z folklorního materiálu výrazně čerpá, ale s tímto materiálem dále pracuje. Folklorní látky transformuje, rozpracovává a přidává vlastní ideovou náplň. Proto i svým rozsahem jsou Drdovy pohádky oproti folklorním mnohem delší a připomínají spíše žánr novely. Možná právě díky tomuto většímu rozsahu byla řada z nich použita k filmovým adaptacím.²

Jako příklad Drdovy inspirace folklorem uveďme pohádku *Dařbuján a Pandrhola*, jež motivicky čerpá lidovou látku známou například také z Erbenovy pohádky *Dobře tak, že je smrt na světě*. V obou dvou pohádkách se setkáváme s antropomorfovanou postavou Smrti, která se na čas vytrácí ze světa, což namísto radosti z nesmrtelnosti přináší strasti a utrpení. V pohádce *Český Honza* se, stejně jako v Erbenově *Dlouhý, Široký a Bystrozraký*, hlavní postava vydává do světa a setkává se se třemi postavami (pomocníky), které disponují určitou schopností, jež přichází vhod při střetnutí s drakem (u Drdy) či černokněžníkem (u Erbeny). Podobnou souvislost s folklorním materiálem objevuje Jaroslav Voráček ve svém příspěvku *"České pohádky" Jana Drdy a jejich vztah k lidové tradici* i v dalších Drdových pohádkách.

Tato výše zmíněná blízkost s lidovým materiálem a současně Drdovo osobní pojetí vedou k tomu, že jsou Drdovy pohádky řazeny mezi tzv. „autorské adaptace lidových pohádek“ (H. Šmahelová) či „variace na pohádkové motivy“ (O. Sirovátka). Jako jedno z možných obohacení pohádek o autorský prvek je u autorských adaptací (rozvinuto dále též v pohádkách autorských) užití vlastních jmen. Tato práce se v následujících kapitolách zaměří na výskyt vlastních jmen zeměpisných. Nejprve se však pokusíme zkoumaný materiál klasifikovat na základě míry výskytu kouzelných prvků a postav.

¹ „Odehrává se v bezčasové věčnosti (tenkrát, kdysi, kdykoli) a rovněž v geograficky neurčitým prostředí (kdesi). Odlišuje se tak od jiného fantastického žánru folklorní epiky – pověsti, která má reálné jádro a časoprostorové zakotvení“ (MOCNÁ a kol. 2004: 472).

² Např. filmové pohádky *O princezně Jasněnce a létajícím ševci* (1987), *O hloupé havířce* (1990), *Z pekla štěstí* (1999), *Nejkrásnější hádanka* (2008) a další.

2. Tradiční klasifikace lidových pohádek

Ve folkloristice i literární teorii se ustálilo dělení lidové pohádky na kouzelnou (tzv. vlastní), zvířecí, novelistickou (též realistickou) a legendární. Méně ustálené jsou pak různé podtypy, jako např. pohádka didaktická, lhářská nebo anekdotická. Tuto klasifikaci nacházíme např. v *Encyklopedii literárních žánrů*, u Miroslavy Holejšovské-Genčiové či u Oldřicha Sirovátky. Oldřich Sirovátka uvádí navíc jako samostatný typ např. pohádku selskou. Řada z těchto typů pohádek je zastoupena též u Jana Drdy, přestože se jedná „pouze“ o adaptace lidových pohádek. Nacházíme zde pohádky s rysy tradiční kouzelné, novelistické a pohádky, jež bychom zařadili mezi selské. Vzhledem k tomu, že v Drdových pohádkách téměř nevystupují zvířata, nenacházíme ve zkoumaném materiálu pohádky zvířecí.

Asi nejhůře v souboru *České pohádky* identifikujeme kouzelné pohádky. Přestože se podle *Encyklopedie literárních žánrů* jedná o nejčastější typ pohádky vůbec, u Drdy lze za kouzelné pohádky považovat pouhou třetinu. V Drdových pohádkách se totiž obecně oslabuje vztah k fantastickým prvkům. Více než s kouzelnými předměty a nadpřirozenými postavami se setkáváme s „obyčejnými“ prostými lidmi, kteří jsou charakterističtí určitou vlastností či povahou. Mezi kouzelné bychom zařadili pohádky *Český Honza*, *Zlaté kapradí*, *O princezně Jasněnce a ševci, který létal* a *Jak Kuba parohatou princeznu léčil*. Charakter kouzelné pohádky má také divadelní hra *Hrátky s čertem*.

V *Českém Honzovi* se objevují výjimečné schopnosti, kouzelné předměty i nadpřirozená bytost – devítihlavý drak Bucifal. Výjimečnými schopnosti jsou obdařeni tři tovaryši, kteří se k Honzovi připojili. Kovář Kujbaba dominuje velkou silou, sladovník Matěj Valihrač dovede vypít (a opět z úst vystříknout) obří množství tekutiny a krejčí Hnipírek omamuje lidi svou hrou na trumpetu, a navíc je formou přívlastku označen jako „bystrooký“ (Drda 2014: 98). Díky těmto schopnostem se jim podařilo porazit draka Bucifala.

Tři kouzelné předměty, kterými Honza v pohádce disponuje, ukradl dvěma čertům. Je to neviditelný plášť, kabelá plná husarů a plátýnko, jež prostírá neomezené množství jídla a pití. V průběhu ale o všechny tři přichází. Čtvrtý kouzelný předmět dostal Honza od své matky. Byla to píšťalka, kterou mu do kolébky dal pocestný, jenž mu šel za kmotra. Měl na ni zapískat ve chvíli, kdy mu bude nejhůř a nebude si vědět rady. Tato chvíle nastala, když kouzelných předmětů zbaveného Honzu žádá král o pomoc před útokem loupeživého krále Brambase. Po zapískání na píšťalku se objevuje onen kmotříček, který však Honzovi nijak nepomáhá:

„Kmotříčku, poradte, co teď?“

Starý kmotr pokrčil rameny:

„Honzíčku, tys byl moc lehkomyšlný, a darů, cos měl, sis nehleděl! Ubrus roztrhali dvořani na nitky, kabela shořela v krbu, kouzelný plášť, to ještě nevíš, sebrala voda. Tak vidíš, Honzo drahá, pohádky je konec!“

„Ale co s tím loupežnickým králem?“

„Vždyť ti říkám, že je pohádky konec! S tím si poradte sami.“

Dořekl, utrl Honzovi píšťalku z krku, a v tu ránu zmizel (Drda 2014, 110).

Tímto závěrem se pohádka *Český Honza* naprosto vymyká lidovým předlohám. Je zde explicitně řečeno, že se pohybujeme v pohádkovém světě, jemuž je však se ztrátou všech kouzelných předmětů konec. Příběh sice ještě pokračuje, ale už nechce být chápán pohádkově, ale „realisticky“. Obyvatelé města v čele s Honzou bojují s Brambasovým vojskem a navzdory všemu očekávání ho jen díky vlastní odvaze a odhodlání porázejí. Autor tak v pohádce zdůrazňuje sílu vzájemné spolupráce. K dosažení společného cíle tu stačí pouze být odhodlaný a nebát se.

Další pohádkou, kterou bychom mohli označit za kouzelnou, je *Zlaté kapradí*. Vyskytují se v ní kouzelné motivy, postavy i předměty. Ovčák Mikeš se nevědomě stává majitelem čarovného semínka ze zlatého kapradí. Ten, kdo má semínko při sobě, je obdarován štěstím ve všem, co bude dělat. Na semínko si ale dělaly zálsuk lesní žínky. Vyslaly tedy nejmladší a nejkrásnější z nich Mladku, aby semínko od Mikeše získala. Ta u něj však zůstala a stala se jeho ženou. Jejich šťastné živobytí narušilo to, že byl Mikeš odveden na vojnu. Mladka mu však ukryla zlaté semínko do košile a díky tomu, dokud měl semínko u sebe, ustál všechno nebezpečí. Když o něj ale přišel, usekl mu nepřátelský Turek ruku a Mikeš byl pro svůj handicap propuštěn z vojenské služby. Příběh končí Mikešovým návratem do zpustošené ovčárny, kde při vzpomínce na Mladku prolamuje kouzlo divých žen, které ji za její zradu proměnily v jabloň.

Přestože je ústředním motivem pohádky kouzelná moc kaprad'ového semínka, od tradiční kouzelné pohádky se liší závěrem, který nelze označit za typicky šťastný. Do poslední chvíle je velmi ponurý, a přestože se Mladka s Mikešem opět shledávají, Mikeš zůstává po zbytek života handicapovaný. Zajímavá je též postava Mladky, která je sice postavou nadpřirozenou, ale se vstupem do Mikešovy domácnosti se „polidšťuje“ a zůstává věrnou ženou.

Pro pohádku *O princezně Jasněnce a ševci, který létal* jsou charakteristická křídla, která si švec Jíra sám vyrobil. Jednak mu značně urychlují pohyb, jednak jsou mu vhod v mnoha situacích. Tato kožená křídla však nelze označit za kouzelný předmět právě proto, že je zhotovil vlastníma rukama bez jakýchkoliv kouzelných sil. Oproti tomu je kouzelným předmětem závoj, který dělá mlhu a je vlastnictvím kněžny čarodějnice a její dcery Černavy. Do mlhy, kterou tímto závojem vytvoří, ukrývají svůj zámek před Jírou, aby nenašel Jasněnku, již v něm vězní.

Kromě těchto dvou čarodějnic se pak v pohádce vyskytují další dvě nadpřirozené bytosti. Je to pán z Větrova a jeho sestra Sluneční paní, které Jíra spravuje střevíce a ona mu na oplátku pomáhá dostat se na zámek čarodějnice. Navíc mu věnuje jeden svůj vlas, který když Jíra upustí na zem, přispěchá mu Sluneční paní na pomoc. Vysvobozování Jasněnky zkomplikoval nápoj zapomnění, jenž byl připraven pro Jasněnku, ale vypil ho Jíra. Paměť se mu navrácí ve chvíli, kdy si přivoní k mateřidouce.

Znaky kouzelné pohádky má též pohádková divadelní hra *Hrátky s čertem*. Vystupují zde pohádkové postavy princezny, loupežníka, čertů a anděla. Ústřední roli má postava vysloužilého vojáka, která sice typicky pohádková není, zato je příznačná pro tvorbu Jana Drdy. Prvky magičnosti zprostředkovávají čerti a anděl Teofil. Ve hře se také odkazuje na díla autorů, kteří se zabývali lidovou slovesností, a to na pohádku *Čert a Káča* známou v podání Boženy Němcové a Erbenovu baladu *Záhořovo lože*. Hra, která vznikla v průběhu druhé světové války, sklidila po svém uvedení u diváků úspěch, a to zejména díky své alegorii na nacismus, již bylo dosaženo prostřednictvím zobrazení pekla.

V pohádce *Jak Kuba parohatou princeznu léčil* se již s nadpřirozenými bytostmi nesetkáme, zato hrají ústřední roli kouzelné předměty – hrušky ušatky a jablka parohátka. Pomocí nich Kuba trestá pyšnou a domýšlivou princeznu, mstí se čepičárovi, který by nejráději odloudil hrnčířovi ženu, a zároveň princeznu rozesmává, čímž se zachrání z vězení. Je patrné, že tato pohádka již pozbývá na magičnosti a dle tradiční klasifikace stojí na pomezí mezi pohádkou kouzelnou a novelistickou.

V souboru *České pohádky* je nejpočetnější skupina pohádek novelistických. Tyto pohádky se více podobají reálným příběhům, ale stále se v nich uplatňují kouzelné motivy. Do této skupiny řadíme pohádky *O Matějovi a Majdalence*, *Vodník v pivovare*, *Zapomenutý čert*, *Dařbuján a*

Pandrhola, Jak šel Honza do Lenoráje a též drama Dalskabáty, hříšná ves aneb Zapomenutý čert.

V pohádce *O Matějovi a Majdalence* spočívá kouzelný prvek ve schopnosti porozumět řeči ptáků, kterou Matějíček s Majdalenkou získávají prostřednictvím jahody, již Matějíček dostává za záchranu holubice ze spárů dravce. Tato schopnost se projevuje, když rychtář Matěje propouští ze služby. Jeho kohout mu v tu chvíli prorokuje, že jednou bude před Matějem klečat a vítat ho jako Majdalenčina ženicha. To se opravdu v závěru vyplňuje. Majdalenka v tu chvíli Matěje v knížecím přestrojení nepoznává a až holub na střeše jí prozrazuje, že před ní stojí sám Matěj. Porozumění řeči ptáků také pomáhá Matějovi, když je uvězněn loupežníkem Madlafousem a hrozí mu smrt nebo když mu ze strany chamtivých generálů hrozí otrava jedem.

V pohádce *Vodník v pivovare* vystupuje nadpřirozená postava – hastrman Matála. Nejedná se však o zápornou postavu, která by topila lidi. K sládkovi Karasovi, kterého pozval k sobě na dno rybníka, byl naopak přívětivý a pohostinný. Nechal mu ochutnat své dobré pivo, a dokonce mu takové pivo chodil do pivovaru vařit. Potíž přichází až ve chvíli, kdy se vodník zamiluje do sládkovy dcery Julinky. To Karasa rozčílí. Nejprve Matálu vyhání z pivovaru a poté ho vězní v pivovarské bednárně. Zápletku zde tvoří právě to, že Matála je nadpřirozenou bytostí. Přestože je velmi lidský, citlivý a Julinku upřímně miluje, Karas ho do rodiny nechce, protože je vodník. Závěr, ve kterém se Julinka provdává za někoho jiného a Matála se opět stahuje do ústraní svého rybníka, rozhodně nelze označit za šťastný, čímž tento příběh téměř vybočuje ze žánru pohádky.

Další ústřední nadpřirozená postava se vyskytuje v pohádce *Zapomenutý čert* a v jejím dějově lehce rozvinutém dramatickém zpracování pod názvem *Dalskabáty, hříšná ves aneb Zapomenutý čert*. Do opuštěné bývalé hájenky v lese se nastěhuje bába Plajznerka. Chaloupku už před ní však obýval čert Trepifajksl. Bába si čerta usmíří dobrým jídlem, a tak v chaloupce žijí společně. Postupem času ho také přejmenuje na Matesa. A aby mohl nosit oblečení po jejím nebožtíkovi, usekne mu ocas a on sám si odstraní také rohy. V Dalskabátech se k tomu vyučil kovářem a spřátelil se s místními obyvateli. Když v pekle zpozorovali, jak se Mates polidštil a namísto strašení se s lidmi přátelí, z pekla ho vyhnali. Tím bylo jeho polidštění dovršeno. V pohádce tedy dochází k proměně postavy z nadpřirozené bytosti na člověka, čímž se původní kouzelný prvek vytrácí.

V následující pohádce *Dařbuján a Pandrhola* je zdrojem magičnosti antropomorfizovaná postava Smrti. Při hledání kmotra pro své dvanácté dítě se Kuba Dařbuján setkává kromě Smrtáka ještě s Pánem Bohem a čertem. Vybírá si však Smrtáka, protože ten je spravedlivý stejně k chudým i bohatým. Aby jako kmotr rodině Smrták nějak pomohl, radí, aby se stal Kuba doktorem. Stačí se řídit tím, stojí-li Smrták nemocným u hlavy nebo u nohou. Aby si zachránil život, nechává lakotný sládek Pandrhola Smrtáka zabeznit do sudu, čímž se ze světa vytrácí smrt. Vzhledem k výskytu postavy Pána Boha by se nabízelo tuto pohádku zařadit mezi pohádky legendární. Jelikož je tento výskyt ale pouze okrajový a v příběhu se tato postava dále nevyskytuje, přikláníme se k ponechání *Dařbujána a Pandrholy* mezi pohádkami novelistickými.

Pohádka *Jak šel Honza do Lenoráje* stojí na pomezí pohádky novelistické a selské. Pro selskou pohádku je charakteristická již úplná absence magie. Pojednává zejména o životě selského stavu. Ale vzhledem k tomu, že Drda volí ve svých pohádkách často postavy prostého původu (řemeslníci, čeledíni, havíři), jež jsou většinou selskému stavu podřízeny, klademe důraz hlavně na první zmíněnou charakteristiku.

V této pohádce vystupuje líný Honza, který si po smrti matky potřebuje vydělat peníze aspoň na jídlo. Nezvládá však ani tu nejjzákladnější činnost jako je zasetí hrachu, a tak je sedlákem brzy propuštěn. Přichází do hostince, kde naslouchá diskuzi třech hladových vandrovníků, kteří fantazírují o tom, jak navštívili podivné fantastické země. Honzu zaujala země Lenoráj, kde je zakázané pracovat a krajinu tam tvoří jen samé jídlo, a touží ji navštívit. Prvky fantastičnosti, které jsou charakteristické pro novelistickou pohádku, se odehrávají pouze v mysli vypravěčů a posluchačů. Jedná se o líčení země Lenoráj. Komičnost a poukaz na Honzovu naivitu vyplývají právě z toho, že taková země ani ve světě pohádky neexistuje.

V pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* jsou kouzelné prvky zcela potlačeny. Pohádka je o tom, jak prostý pasák prasat Ondra po tři dny navštěvuje na zámku princeznu Rozmarýnku a odpovídá na její hádanky a poté nechává hádat ji. Tato pohádka přináší poučení, že i prostý pasák vepřů může být mazanější a chytřejší než dvořané na zámku. Sám pasák dokonce konstatuje, že je se svým stavem vlastně spokojen: „[T]o je lepší pást prasata než dělat králi blázna“ (Drda 2014: 185).

Jako selskou bychom mohli označit též pohádku *Konec Skoupé Lhoty*. Peněz chtiví obyvatelé této vsi postupem času rozprodali celé své jmění: pozemky, úrodu, stavení i samotné truhly na peníze. Penězi si pak naplnili veškeré šatstvo, které měli na sobě, a vydali se na cestu k lesům, kde byli přepadeni loupežníky. Jediná osoba ze Skoupé Lhoty, která nerozprodala své jmění, byla šenkýřka Havránková. Byla chytrá, a tak si s otravnými loupežníky snadno poradila a uloupené peníze, které jí po nich zůstaly, rozdávala kolemjdoucím.

V pohádce *O hloupé havířce* se poukazuje na hloupost a naivitu havířovy ženy Barbory Kleperádové. Namísto toho, aby dobře vedla domácnost, naletí každému kolemjdoucímu a způsobí jen samou škodu. To jednoho dne Kleperáda natolik dopálilo, že se rozhodl vydat do světa, aby tam našel někoho ještě hloupějšího, než je jeho žena. Magie a zázračné účinky, jež jsou v pohádce zmíněny (např. šotek hospodářček, oživlá socha sv. Matěje, elixír mládí), jsou pouze fikcí a pastí na hloupé lidi.

Dvanáct pohádek Drdova souboru jsme tedy s využitím tradiční a Sirovátkovy typologie roztrídili do tří typů (kouzelné, novelistické, selské). Některé z nich však mohou náležet ke dvěma typům, proto jsme je ponechali na pomezí. Stejně tak bychom v některých pohádkách našli znaky ještě tzv. didaktické pohádky, jež nese určité poučení. Jednalo by se zejména o pohádky, které poukazují na špatné lidské vlastnosti. Vzhledem k tomu, že jsme aplikovali klasifikaci lidových pohádek na jejich adaptace, je potřeba zdůraznit, že toto třídění slouží pouze orientačním účelům a má poukázat na to, že Drdovy pohádky jsou různého charakteru. Dále chceme přihlédnout k tomu, zda nějak koresponduje to, o jaký typ pohádky se jedná, s tím, jak se v ní pracuje s místními jmény.

3. Toponymie v pohádkách Jana Drdy

Jedním z charakteristických rysů, kterými se Drdovy pohádky odlišují od tradiční lidové pohádky, je práce s místním určením. Tyto pohádky se vymykají obvyklému předpokladu geografické neurčitosti. V mnohých z nich se vyskytuje řada toponym, z nichž některá se shodují s místními názvy v okolí Drdova rodiště. Toponyma se objevují i v dalších autorových prózách.

Jan Drda v televizním pořadu Černá hodinka vysvětloval, že na jeho tvorbu měla pravděpodobně velký vliv jeho babička: „Ona vyprávěla naprosto realistický příběh, dosvědčovala mi, že to sama viděla nebo že sama při tom byla, a najednou jí to uteklo do té pohádky“ (Černá hodinka 1967: 20:20). Proto spisovatel považoval v lidovém vypravěčství za přirozené, je-li hranice mezi realitou a bájením neohraničená a dochází mezi nimi k prolínání. „Tito lidové vypravěči, i když vymýšlejí příběh naprosto pohádkový, tak ho najednou oprou o každodenní realitu. O skutečnost, kterou sami žijí. Já myslím, že tohle jsem získal od té babičky, a nakonec se to vlastně v mnoha mých knížkách ukazuje“ (Černá hodinka 1967: 20:55). Toto prolínání reality a fabule je naznačeno také v jeho pohádkách a spočívá právě ve výskytu množství toponym. Označení místa vlastním jménem, ať už smyšleným nebo autentickým, totiž zasazuje příběh do zdánlivě reálného prostoru, a vzbuzuje tak ve čtenáři představu, že se příběh na tomto místě skutečně odehrál. Jak to ostatně funguje u pověsti.

V následujících kapitolách se budeme zabývat tím, jak Jan Drda s těmito místními a pomístními jmény v jednotlivých pohádkách souboru pracuje, jakou vnitřní sémantiku nesou, jaké plní funkce a existuje-li mezi nimi nějaká souvislost. Jednotlivá toponyma se pokusíme klasifikovat do několika skupin podle přístupu Žanety Dvořákové (Dvořáková 2015: 32). Kromě dvanácti pohádek ze souboru *České pohádky* (1959) zahrneme do výzkumu také Drdova pohádková komediální dramata *Hrátky s čertem* (1946) a *Dalskabáty, hříšná ves aneb Zapomenutý čert*³ (1960).

Vzhledem k tomu, že během našeho výzkumu užíváme onomastickou terminologii, přiblížíme si krátce její předmět zájmu. Onomastika, která je v českém prostředí považována za jazykovědnou disciplínu, je naukou o vlastních jménech. *Encyklopedický slovník češtiny* dále uvádí, že je „[...] chápána jako nauka o vzniku a fungování propriálních a pojmenovacích

³ Dále budeme užívat zkrácený název *Dalskabáty, hříšná ves*.

soustav, o jejich realizaci v konkrétních podmínkách společenských, časových a místních a zároveň jako nauka o konkrétních prvcích těchto soustav (tj. o konkrétních propriích, pojmenovacích principech, onymických objektech, areálech atd.)“ (Pleskalová 2002: 293). Podle toho, jaký typ vlastních jmen zkoumáme, se v rámci onomastiky rozlišuje především nauka o rodných jménech (antroponyma), nauka o jménech lidských výrobků a institucí (chrématonyma), nauka o astronomických jménech (kosmonyma) a nauka o jménech zeměpisných (toponyma). V centru našeho zájmu tedy stojí poslední zmíněná skupina vlastních jmen. V rámci samotných toponym se dále rozeznávají jména větších přírodních nebo správních celků (choronyma), jména obydlených objektů (oikonyma) a jména objektů neobydlených, tzv. pomístní (anoikonyma). Ta se člení na jména vod (hydronyma), jména tvarů vertikální členitosti zemského povrchu (oronyma), jména pozemků (agronyma) a jména dopravních cest (hodonyma). V této práci se budeme zabývat všemi podkategoriemi zeměpisných jmen, z nichž ve zkoumaném materiálu převažují jména obydlených objektů. U Drdy však nacházíme i zástupce ostatních typů.

Náš výzkum se pohybuje v rovině tzv. literární onomastiky. Teorii literární onomastiky se v českém prostředí věnují zejména Miroslava Knapová a Žaneta Dvořáková. Knapová v *Encyklopedickém slovníku češtiny* představuje literární onomastiku jako nauku, jež vychází z onomastických teoretických východisek a jejíž „[...] ,literární‘ zřetel proniká prostřednictvím textologických vlastností jmen, tj. především jejich funkcí v textu“ (Knapová 2002: 293). Dále rozlišuje pět funkcí, které vlastní jméno v literárním⁴ textu nese. Vedle základní nominační (též individualizační nebo diferenciací) funkce jsou to funkce asociační (též evokační, konotativní), sociálně klasifikující (též specififikující), charakterizační (též deskriptivní) a expresivní (souvisí s funkcí estetickou). Teorie literární onomastiky se dosud zaměřovala především na antroponyma, zatímco toponyma zůstávala spíše stranou. Jako příklad studií, jež se zabývají zeměpisnými jmény v literárních dílech, uvedme příspěvky Pavla Štěpána (*Funkce toponym v poezii Karla Šiktance*), Veroniky Homolkové (*Zeměpisná jména v prózách Jana Drdy*) nebo Jaroslava Davida (*Ty lesovské stráně...: k literární a filmové toponymii*).

Naši pozornost zde věnujeme pouze toponymům v substantivních tvarech. Adjektivní výrazy se v pohádkách vyskytují v menší míře a až na jednu výjimku⁵ se jedná o táž toponyma. Námi excerpovaný materiál se tedy skládá z 68 různých toponym, z nichž největší část tvoří

⁴ Knappová přitom pojímá literární text v širším slova smyslu. Mezi literární texty kromě uměleckých řadí také publicistické, odborné a výukové texty a projevy lidové slovesnosti.

⁵ Ve hře *Hrátky s čertem* je zmíněna „vodňanská krajina“.

oikonyma. Dále se zde objevují hydronyma, oronyma, choronyma, hodonyma a jedno agronymum. Celkový počet všech výskytů činí 225 toponym. Následující klasifikaci na jména autentická, realistická a autorská jsme se inspirovali u Žanety Dvořákové. Vzhledem k tomu, že její dělení literárních jmen se vztahuje především na antroponyma, jsme si definice těchto tří skupin přizpůsobili tak, aby odpovídaly našim potřebám a byly lépe uchopitelné pro charakteristiku toponym.

3.1 Autentická jména

Zájmem naší pozornosti budou v první řadě místní a pomístní jména, jež jsou narážkami na místa existující v reálném světě. Dvořáková nazývá tato toponyma autentickými. V pohádkách Jana Drdy se vyskytuje skupina místních a pomístních jmen, která Drda čerpá z kraje, kde vyrůstal, tedy z okolí Příbrami a Středních Čech. Samostatnou skupinu tvoří toponyma z oblasti Čech a Evropy, jež zpravidla nejsou součástí prostoru pohádek, ale jsou v nich zmíněna okrajově jako součást frazeologických obrátů. Ve zkoumaném materiálu se dále vyskytují také autentická jména, jež k Drdovu rodnému kraji vztah nemají a zpravidla v textu plní charakterizační nebo expresivní funkci.

3.1.1 Inspirace rodným krajem

Příznačným rysem Drdových pohádek je zasazení děje do konkrétních obcí, z nichž názvy některých se objevují dokonce ve více pohádkách a setkáváme se s nimi také v textu Drdových románů a povídek. Jsou to toponyma, která Drda čerpal z reálně existujících míst na Příbramsku, kde vyrůstal. Sám autor přiznává, že tento kraj je mu blízký a odráží se v jeho literatuře.

A když se zamyslím nad tím, o čem si sám myslím, že se mně povedlo, tak si čím dál tím víc uvědomuji, jak je to všechno svázáno s mou rodnou krajinou. Jak je to svázáno s těmi místy, odkud pocházím, kde jsem prožil svoje dětství, taková ta nejvnímavější léta, kdy se v člověku přímo hromadí spousta prožitků, zkušeností a ukládá se to jako takové vrstvy třeba do podvědomí. Člověk ty věci zapomene, ale pak se zase znova vynořují (Černá hodinka 1967: 00:25).

Totéž si Drda uvědomuje na sklonku svého života ve vzpomínkovém autobiograficky laděném románu *Odkud přicházíme*, jenž zůstal nedokončen a vyšel až posmrtně v souboru povídek a fragmentů *Nedaleko Rukapáně*. V souvislosti s výčtem vesnic, v nichž žije vypravěčovo

příbuzenstvo, autor uvádí: „Těmito jmény rád křtím vesnice ve svých vyprávěních, ba ona sama se mi znova a znova tlačí do pera, neboť do mne vstoupila v mém nejranějším a nejradostnějším dětství, a všude tam mám kus příbuzenstva“ (Drda 1989: 257). V *Českých pohádkách* se vyskytují názvy autentických obcí (Kardavec, Dušníky, Ouběnice, Čimelice, Daskabáty, Káciň, Větrov), řeky (Vlčava), rybníka (Kaňka) i názvy kopců (Třemošnice, Čertův pahorek). Ve hře *Dalskabáty, hříšná ves* jsou dále zmíněna toponyma Smolotely, Drsník a Nepřejov.

Vůdčí postavení v pohádce *Vodník v pivovare* zaujímá rybník Kaňka, který se nachází v lesích za Rukapání a je domovem vodníka Mátaly. Přestože v textu čteme, že z rybníka se později stalo brambořiště, rybník téhož jména se na okraji Příbrami skutečně dosud nachází a jméno rybníka je zachováno též v názvu příbramské ulice Nad Kaňkou (v pohádce je zmíněno pomístní jméno Na Kaňce). Vlastním jménem je pojmenován konkrétní rybník, splňuje tedy dle Knappové základní nominační funkci. Pro čtenáře, který si se jménem spojí reálný rybník v Příbrami, bude hydronymum účinkovat ve funkci asociační. Jedná se navíc o tzv. mluvící jméno, jež s sebou nese funkci charakterizační: jméno Kaňka ve čtenáři zřejmě evokuje rybník menší rozlohy, jenž má tvar kaňky a je situován osamoceně od ostatních vodních zdrojů.

Sládek Karas narazil na rybník cestou ze vsi Kardavec, kde se konal v tamním pivovaru bál. Reálná vesnička Kardavec se nachází nedaleko Příbrami ve směru na Jince a je součástí obce Hluboš. Samotná informace o pivovaru může být postavena na reálném základě, ale to se pohybujeme jen v rovině spekulace. V historických pramenech je totiž dochována historická zmínka o vzniku pivovaru v Hluboši, který však již někdy na konci 19. století zanikl.⁶ Kromě základní nominační funkce plní jméno Kardavec v případě, že je čtenáři známo stejnojmenné reálné místo, ještě funkci asociační.

Jedno z míst, přes která se Karas v noci vracel z Kardavce domů, byla Květná. Kromě toho, že tento název nese reálná obec v Pardubickém kraji, nazývá se tak též vrch v lesích, jež se táhnou okolo Kardavce až k Příbrami. Považujeme tedy za pravděpodobnější, že Drdova inspirace nemá původ v názvu obce, nýbrž v názvu tohoto vrchu. Přímo z textu však není patrné, jaké místo se toponymem Květná vlastně označuje. Zmínky o Květné se v pohádce *Vodník v pivovare* vyskytují dvě. V úvodu se popisuje motivace pro pojmenování rybníka Kaňka a jeho přibližná poloha, jež vyplývá z toho, že rybník spatří ptáci letící „ze smrči nad Černými blaty do dubiny nad Květnou“ (Drda 2010: 188). Podruhé je Květná součástí výčtu míst, kterými

⁶ Zelenka, A.: Pivovar v Hluboši, in: Hlubošský zpravodaj, 2016, č. 2, s. 13–14.

Karas procházel, než došel z Kardavce ke Kaňce. U toponyma Květná se setkáváme s nominační a asociační funkcí. Druhá z nich je však okrajová, vystupuje pouze v případě, že čtenář danou lokalitu zná. Pravděpodobnost, že si čtenář Květnou spojí s reálným místem je o to menší, že se jedná o název hory, jež nemusí být znám ani místním obyvatelům.

V souvislosti s ženichem Karasovy dcery Julinky je v pohádce zmínka o obci Dušníky. Ve slovníku *Místní jména v Čechách* zjišťujeme, že obce tohoto jména se nacházejí na Litoměřicku a Mělnicku. Pravděpodobněji se však odkazuje k obcím Daleké Dušníky nebo Trhové Dušníky, jež se nacházejí na Příbramsku. Také toto toponymum plní nominační a asociační funkci.

V pohádce *Český Honza* žije hlavní postava „v jedné vsi u řeky“ (Drda 2014: 81). Signál, že tato ves nese název, nacházíme v písni, již Honza zpívá pro posměch přespolečných závistivých chlapců:

*Já jsem tu z Ouběnic sám,
já se vám šidit nedám,
jednoho nebo dva,
strčím vás za ňadra,
třetího do nohavic,
já se vás nebojím nic!* (Drda 2014: 82).

Následně se název obce objevuje v adjektivních tvarech „ouběnický rychtář“ (Drda 2014: 82) a „ouběnický farář“ (Drda 2014: 91). Jedna ze dvou autentických obcí s tímto názvem, jež se vyskytují na území České republiky, leží nedaleko Příbrami ve směru na Dobříš. Zakotvení v realitě má nejen název obce, ale také její lokalizace do blízkosti řeky. Touto řekou může být totiž míněna říčka Kocába, která okolo Ouběnic ležících na Příbramsku skutečně protéká. Další popis prostoru v pohádce *Český Honza* je již pohádkově anonymní.

Vlastní jméno Ouběnice se dále objevuje v pohádce *O hloupé havířce*. Když se havíř Kleperád vydává hledat člověka hloupějšího, než je jeho žena, první, koho potkává, je kostelnice, která pochází právě z Ouběnic. Děj se dále odehrává v ouběnickém kostele a v chalupě největší drbny „kolik jich v Ouběnicích zem šlapalo“ (Drda 2014: 213). Opět zde spatřujeme funkce nominační a asociační.

V pohádce *O hloupé havířce* je mimo jiné zmíněna také obec Čimelice. Podle Kleperádových slov odtud pochází hraběnka, která je zakleta do koně. Havíř chtěl napálit trhovkyně, které byly na cestě na jarmark. Reálné Čimelice sice správně náleží už do Píseckého okresu, ale na Příbramsku jsou dobře známy, protože leží na dopravní tepně mezi Prahou a Strakonícemi. Označení právě Čimelic jako bydliště zmíněné hraběnky nebylo náhodné. V Čimelicích se totiž skutečně nachází zámek. V případě jména Čimelice se opět vyskytují funkce nominační a asociační. Vzhledem k tomu, že Čimelice jsou díky své poloze známé pro větší množství potencionálních čtenářů, je druhá z funkcí o něco výraznější než u předchozích jmen.

Pohádková komedie *Dalskabáty, hříšná ves*, jež vznikla přepracováním pohádky *Zapomenutý čert*, nese toponymum již ve svém názvu. Rozedraná chaloupka, ve které se usadil čert Trepifajksl, se v pohádce i dramatu nachází v lese mezi obcemi Dalskabáty a Káciň. V případě pohádky je poloha chaloupky určena přímo. V dramatu vyplývá z toho, že se nachází po cestě do Kácíně, kam měla Plajznerka namířeno z Dalskabátů. Velká část děje se odehrává v Dalskabátech na faře a v kovárně. Reálná obec tohoto jména se nachází na Příbramsku ve směru na Smolotely. Skutečné poloze obce odpovídá i její sousedství s obcí Káciň. V dramatickém zpracování pohádky se odkaz na reálnou obec vyskytuje v úvodní scénické poznámce: „Děje se v pohádkovém čase, v reálném prostoru obce Dalskabáty a pekla“ (Drda 1960: 3). Obec Dalskabáty se dále vyskytuje v pohádce *Jak šel Honza do Lenoráje*. Postava líného Honzy žije v Dalskabátech se svou matkou a nechává se zaměstnat u místního sedláka.

V porovnání s pohádkou *Zapomenutý čert* je drama *Dalskabáty, hříšná ves* obohaceno a řadu postav. Propracovanější je také prostředí pekla se svou hierarchií a administrativou. Novou dějovou linií je pak snaha čerta Ichthuriela přestrojeného za kněze navést obyvatele Dalskabátů k hříchu. Co se týče výskytu místních jmen, jsou zde zmíněny další tři obce, jež se i ve skutečnosti vyskytují v nejbližším okolí Dalskabátů. Když se kostelník Piškytle a potulný komediant Lupino vydávají do lesa, aby ulovili Trepifajksla, nepoznávají ho (byl v té době již zbavený rohů a ocasu) a považují ho za obyvatele některé z okolních vesnic: „Vvodkuďpak vy ste, kmotříčku? Z Drsníku, že jo? Ze Smolotel? Nebo z Nepřejova?“ (Drda 1960: 52). Poslední zmíněné toponymum Nepřejov se dále vyskytuje v pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala*. Pochází z něj pasák Ondra. Vzhledem k tomu, že se zde jméno vyskytuje v blízkosti jmen fiktivních a plní s nimi touž funkci, pojednáme o něm níže.

Zmíněné obce Dalskabáty, Káciň, Drsník, Smolotely i Nepřejov plní funkce nominační a asociační. V případě těchto toponym je unikátní, že zatímco v jiných pohádkách se vyskytují autentická i fiktivní zeměpisná jména nezávisle vedle sebe, všechna tato jména mají odraz v reálných místech, přičemž jejich reálná poloha přibližně odpovídá poloze v příběhu – jsou to obce sousedící. Pozastavme se ještě krátce u toponyma Dalskabáty. Toto jméno je z jazykového hlediska ojedinělé a neobvyklé. Jindřich V. Bezděka svůj výklad jména Dalskabáty opírá zejména o staré zápisy z katastrů. Dochází k závěru, že jméno nese pejorativní příznak a vzniklo ze slovního obratu „Dáš kabát“, jež užívali loupežníci a zloději. Jméno plní tedy též charakterizační funkci: posměšným způsobem mělo charakterizovat obyvatele obce. Tým negativní příznak nese jméno i v Drdově dramatu. Je totiž označeno za „hříšnou ves“.

V pohádce *Zlaté kapradí* se sice neseťkáváme s místními názvy, zato se tu vyskytují dvě jména pomístní, která pravděpodobně odkazují ke kraji Drdova rodiště. Jsou to názvy kopce a říčky, jež se nacházejí v úvodu pohádky a lokalizují místo, kde žil a pásal své stádo ovčák Mikeš. Domníváme se, že pojmenování kopce Třemošnice je odvozeno od názvu brdského kopce Třemošná, který dominuje nad Příbramí. Říčka Vlčava pramení v Brdech a dále protéká Rožmitálem pod Třemšínem a Březnicí. Za Březnicí táž řeka nese název Skalice a pokračuje přes Mirovice a Čimelice na jih, kde se vlévá do Lomnice a následně do Otavy. Název Vlčava řeka tedy nese přibližně na území Středočeského kraje. Na rozdíl od pohádkového příběhu se však kopec s říčkou nenacházejí ve vzájemné blízkosti. Autor tedy pravděpodobně využívá pouze reálná jména, zatímco prostor vytváří fiktivní. Hlavní je u obou pomístních jmen funkce nominační, odkazují-li opravdu k reálným místům, plní pak dále funkci asociační.

V divadelní hře *Dalskabáty, hříšná ves* je jmenováno několik pomístních jmen, jež jsou označena podle čerta. Mezi nimi bylo též jméno Čertův pahorek, jež se shoduje s označením pro zalesněný skalnatý vršek v Příbrami. Od něj pak bylo odvozeno jméno příbramské ulice Pod Čertovým pahorkem. Obecně v pohádkách i v reálném světě se však takto označených jmen vyskytuje celá řada. Místa získala svá jména většinou na základě pověstí a mýtů. Proto v tomto případě nepřikládáme shodě jmen obou pahorků příliš velký význam.

Poslední z jmen, která mají potenciální vztah k Příbramsku, je oikonymum Větrov, jež nacházíme v pohádce *O princezně Jasněnce a ševci, který létal*. Toponyma Větrov je zde užito při nepřímém pojmenování antropomorfovaného větru. Namísto antroponyma „Vítr“ nebo „Větrný pán“ (paralelně k Sluneční paní) se v pohádce vyskytuje označení „pán z Větrova“.

Fakt, že se na Příbramsku nedaleko Solenic nachází obec s tímž názvem, nepovažujeme za příliš podstatný, přesto znalost této obce mohla při vzniku označení „pán z Větrova“ sehrát určitou roli.

V pohádkách Jana Drdy jsme tedy objevili řadu toponym, jež mají vztah k Příbrami a jejímu okolí. Objevila se též ale toponyma, u kterých to i přes shodu s autentickými jmény není zcela zřejmé. Drdova inspirace však až na výjimky spočívá pouze v pojmenování výše uvedených míst a popis prostoru je již čistě pohádkový.

3.1.2 Kocanda

Specifické postavení má v Drdových pohádkách proprium Kocanda. Jedná se o místní jméno, které u Drdy pojmenovává místo obývané chudými havíři. V Profousově slovníku místních jmen se dočítáme, že název Kocanda nese „mnoho hospod, mlýnů, mysliven v Čechách i na Moravě pak i osady u nich vzniklé“ (Profous 1949: 268). Toponymum má původ pravděpodobně v apellativu „kocanda“, přičemž přípona -anda mu dodává silnou expresivnost. Václav Machek ve svém etymologickém slovníku uvádí tři významy apellativa „kocanda“, z nichž možný původ vzniku propria Kocanda objasňuje první z nich: „Kocanda je skupina domků (popř. samostatná ulice na okraji osady) patřících bezzemkům nebo drobným chalupníkům“ (Machek 2010: 265).

V pohádce *Dařbuján a Pandrhola* je Kocanda zřejmě součástí městečka Rukapán. V úvodu je řečeno, že havíř Kuba Dařbuján žil v Rukapáni. Z následujícího textu však vyplývá, že bližším vymezením jeho bydliště je právě Kocanda. Když Kuba se ženou pomýšlí, kdo by mohl jít jeho novorozenému dítěti za kmotra, uvědomují si, že „[...] havířské sousedy z Kocandy s tím obtěžovat nesmějí“ (Drda 2014: 33). První, koho pak Kuba oslovuje, je sám Pán Bůh, který „[...] hned se přidal Kubovi po bok a šel s ním ke Kocandě“ (Drda 2014: 33). Z Kocandy je také havíř Matěj Kľofát, první člověk, kterého Kuba léčí. Ve chvíli, kdy onemocní sám sládek Pandrhola, je právě Kocanda místem, kam se jde pro pomoc: „K polednímu se přihnal na Kocandu parádní kočár s Pandrholkou“ (Drda 2014: 46). Kocanda se dále vyskytuje v pohádce *O hloupé havířce* jako bydliště havíře Kleperáda. Zde už vazba na Rukapán není zřejmá, přestože se i v této pohádce toponymum Rukapán vyskytuje.

Na Příbramsku nesou název Kocanda dva rybníky: v Horčápsku a v Milíně. Odkazuje-li toto vlastní jméno na některé z míst Drdova mládí, mohlo by se, vzhledem k výše

zmíněnému havířskému obyvatelstvu Kocandy, jednat spíše o Březové Hory v Příbrami. Březové Hory totiž vznikly jako hornická osada v blízkosti stříbrorudných dolů. Kocanda plní základní nominační funkci. Z Drdova textu však není zcela patrné, zda se jedná o název samoty, ulice, osady či samostatné obce. Formální podoba, jež vlivem přípony -anda nese negativní příznak, plní funkci expresivní. Dále ve jménu Kocanda spatřujeme funkci sociálně klasifikující. A to proto, že jako jeden z výkladů jména uvádí Marie Nováková ve svém příspěvku význam „zchátralé stavení, sídlo chudiny“ (Nováková 1999: 144). S tím souvisí též Machkův výklad lokalizující toponymum Kocanda na okraj osady, kterou zpravidla obývala chudší část obyvatelstva.

3.1.3 Autentická toponyma ve frazeologii

Následující autentická místní jména jsou v pohádkách zmíněna jen okrajově, a to v rámci frazeologie či slovních hříček. Nejsou tedy součástí pohádkového prostoru. V pohádce *Dařbuján a Pandrhola* se na místě, kde se Dařbuján se Smrtákem opíjejí v Pandrholově sklepe a usínají, vyskytuje proprium Blaník: „[...] Kuba i Smrták už mají hlavy v Blaníku a chrápou, jako by nejtlustší dubovou desku řezali“ (Drda 2014: 52). Slovní spojení „mít hlavu v Blaníku“ tedy funguje ve významu „spát“. Toponymum Blaník proto plní asociační funkci. Odkazuje nejen ke konkrétní reálné hoře, ale především k legendě o blanických rytířích, která je s horou spjata.

„To byla hádanka jako v Brně věž, tou by se dala Prašná brána na noc zastrkovat. Ondra měl co dělat, aby utulal před princeznou smích“ (Drda 2014:). V pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* takto hodnotí Ondra hádanku, kterou mu položila princezna Rozmarýnka. Přirovnání k brněnské věži i zmínka o Prašné bráně mají pravděpodobně vyjadřovat, že ona hádanka byla všeobecně známá a jednoduchá. V případě brněnské věže se jedná zřejmě o pozměněnou variantu známého přirovnání „jako Brno“, jež je ve Frazeologickém slovníku zachyceno v několika podobách: „je to jasný / jasné jako Brno“, „to je ostuda jako Brno“, „byla to facka / pětka / flek / lež jako Brno“ (Čermák 1983, 52–53). V případě Prašné brány se jedná o autorský frazém, který není ve frazeologickém slovníku dohledatelný. U obou toponym spatřujeme jako základní asociační funkci.

Součástí pohádkového prostoru nejsou ani Paďousy, jež jsou zmíněny v pohádce *Vodník v pivovaře*. Sládek Karas v ní vodníkovu kritiku jeho piva hodnotí slovy „Ty můžeš se svými moudrostmi do Paďous, Mátalo, abys věděl!“ (Drda 2014, 192). Karas vodníka tedy neposílá

na konkrétní místo jménem Paďousy, jež se nachází na Příbramsku u obce Bratkovice, nýbrž mu tímto rčením chce naznačit, že si z jeho narážek nic nedělá. Jméno Paďousy vzniklo posměšnou obměnou jména Podousy (též Poděusy a Poděvousy) a označovala ves lidí, kteří chodili bez vousů (Profous 1951: 317, 395). Tento původní význam pro dnešního čtenáře již není známý, a tak se vytrácí charakterizační funkce jména. Díky hláskové stavbě však proprium nese funkci expresivní.

Funkci charakterizační mají toponyma v pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala*, jež jsou užitá v posměšných narážkách na pasáka Ondru: „,kterýpak princ z Nemanic tě tu vytrousil?‘ ,Nejspíš je to mezek, a přijel na něm nějaký pán z Hadropletova! [...]“ (Drda 2014: 166). Toponymum Nemanice tedy vyjadřuje posměch nad pasákovou chudobou. Slovní spojení s apativem „princ“ je zaznamenáno ve *Slovníku české frazeologie a idiomatiky*, avšak v ženském tvaru („princezna z Nemanic“) a jsou zde zmíněny též obměny se slovy „rytíř“ či „pán“. Význam spojení však zůstává týž: žertovně nebo hanlivě označuje nemajetnou osobu (Červená 1988: 265). Slovo „princ“ stojí se jménem Nemanice v kontrastu. Totéž shledáváme také u toponyma Hadropletov, jež je však na rozdíl od Nemanic jménem autorským.

Podobný charakter má místní jméno Holovousy v pohádce *O hloupé havířce*. Honza Kleperád se totiž před starou pekařkou vydává za šestaosmdesátiletého. Protože na to vůbec nevypadá, označuje ho pekařka za „mlíčňátko z Holovous“ (Drda 2014: 217). Kleperád na to argumentuje, že podstupuje tajný omlazující proces. Jedním z významů výrazu „mlíčňák“ (demin. „mlíčňátko“) uvedených v SSJČ odkazuje k mladému, nezkušenému muži (Havránek 1971: 1252). Stejně jako toponymum Holovousy, jež je utvořeno z kořenů „holý“ a „vousy“ a označuje člověka bez vousů (Profous 1954: 671). Jedná se tedy o jméno s charakterizační funkcí. Pekařka tímto slovním spojením vyjadřuje, že Kleperáda považuje za mladého.

V pohádkovém dramatu *Hrátky s čertem* jsou v monologu princezny sloužebné Káči, jehož záměrem je postěžovat si na potíže s hledáním nápadníka, zachycena vedle sebe autentická toponyma Libáň, Drážďany a Beroun:

„Jeden jako druhej kouká jenom, jak by poctivou holku vo věneček vošulil, pomiluje a nechá tak! Eště včera pořád: Kačenko sem, Kačenko tam, a dneska ho vidím, jak tu hloupou Andulu vobjímá, voblizuje a popleskává! Všichni jsou stejný, všichni z Libáně, všichni z Drážďan, ale žádněj vod Berouna!“ (Drda 2011: 26).

Na základě lidové etymologie (pomocí drobné změny v délce samohlásky ve jméně Libáň) je reálných toponym využito k charakteristice postav a vystižení jejich povahy. Do popředí tedy vystupuje charakterizační funkce.

3.1.4 Pekelné lokality

Pekelnými lokalitami jsou míněna pomístní jména vyskytující se ve hrách *Dalskabáty, hříšná ves* a *Hrátky s čertem*, jež se skládají ze dvou slov, z nichž první je posesivní adjektivum „Čertův“ (popř. „Čertovy“ / „Čertova“). Toto adjektivum je součástí pojmenování jak různých přírodních lokalit (blata, rybníky, kámen, pahorek), tak budovy opuštěného mlýna. V případě přírodních lokalit jsou všechny zmíněny ve hře *Dalskabáty, hříšná ves*. Na farářovu otázku, zda se v okolí Dalskabátů vyskytuje čert, jmenuje kostelník Piškytle právě tato místa: „[...] máme tu Čertův pahorek, Čertový bláta, Čertův kámen a za lesem ty rybníčky, těm říkají Čertový bzinky!“ (Drda 1960: 16). Z těchto jmen přibližme význam slova „bzinky“, jež označuje rybníky. Jedná se o deminutivní plurální tvar slova „bzina“, jež je nářečním označením pro slovo „pšouk“ (Havránek 1971: 194). V SSJČ je doloženo užití slova v řadě frazeologismů. Toto nářeční slovo je též zachováno ve jméně rybníka u Dobříše. Dobříšský rybník Bzdinka mohl být potenciální inspirací pro Jana Drdu. Možnou inspiraci reálným místem můžeme dále spatřovat ve jméně Čertův pahorek, jež se nachází v Příbrami a o němž jsme pojednali výše.

Toponymum Čertův mlýn se vyskytuje v *Hrátkách s čertem*. Zatímco ve hře *Dalskabáty, hříšná ves* jsou pekelné lokality pouze zmíněny, Čertův mlýn je součástí prostoru hry a poměrně velká část děje se přímo v Čertově mlýně odehrává. Jak již jméno předznamenává, mlýn skutečně obývají dva vesničtí čerti, kteří zde v noci straší a usilují o získání lidských duší. V rámci příběhu je místo proslulé právě díky tomu, že zde straší – Martin Kabát se do mlýna vypravuje, aby se tam naučil strachu, zatímco princezně Dišperandě a služebné Káče, když do mlýna nesou odevzdat své úpisy, nahání hrůzu už jen jeho pověst. Tuto pověst místa, kde straší, mlýn ztrácí v závěru hry, když Martin jako trest pověřuje službou v něm poustevníka Školastika a loupežníka Sarka Farku.

Ačkoli všechny tyto názvy pekelných lokalit pravděpodobně nemají odraz v reálných místech, zařadili jsme je mezi autentická z toho důvodu, že reálná pomístní jména tohoto typu mohou fungovat v nekodifikovaných lidových či regionálních pojmenováních. Ostatně je zaznamenána řada jmen s přívlaskem „Čertův“ pro označení různých míst (např. Čertův vršek v Praze,

Čertův palouk a Čertův most na Dobříši, Čertův rybník na Berounsku, Čertův luh na Rakovnicku a další). Tato jména mají zpravidla původ v legendách a pověstech, které se k místům vážou. S tím souvisí dominance jejich charakterizační funkce.

3.1.5 Cizí autentická toponyma

Z množiny autentických zeměpisných jmen, která se ve zkoumaném materiálu vyskytují, jsou tři jména cizí. To znamená, že označují místa, která se nenacházejí na území České republiky. První z nich je slovenská obec Nedožery. Toto jméno se vyskytuje ve dvou pohádkách. Zatímco v pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* plní primárně charakterizační funkci, v pohádce *O hloupé havířce* působí spíše neutrálně, proto v tomto případě jako primární spatřujeme funkci nominační. Městečko Nedožery je jedním z míst, kde Honza Kleperád zkouší hloupost lidí. Zde se stala jeho obětí stará pekařka, která uvěřila v elixír mládí. Podivnou omlazující kúru podstoupily ještě další tři osoby – její manžel, děvečka a tajně i jeden z tovaryšů. Co se týče toponyma Nedožery, vyskytuje se v pohádce vedle toponym Ouběnice, Kocanda, Rukapán a Čimelice jako jedna z náhodných obcí, do nichž Kleperád na své cestě přichází.

Další dvě cizí toponyma jsou choronymum Uhry a hydronymum Dunaj. Obě se vyskytují v kontextu válečných bojů s Turky. Dunaj se objevuje ve třech pohádkách. V textu *O Matějovi a Majdalence*, kde je jinak prostor pohádkově anonymní, toponymum Dunaj vymezuje směr ústupu Turků, s nimiž Matěj v čele královského vojska bojoval. V pohádkové hře *Dalskabáty, hříšná ves* se zmínka o Dunaji vyskytuje v písni, již zpívá kovář, a opět lokalizuje místo, kde se odehrával boj s Turky: „U řeky Dunaje široký pole / na tom jsme se šavlovali půldruhého dne!“ (Drda 1960: 56). Vojenskou službou si prošla též postava Mikeše v pohádce *Zlaté kapradí*. A vzhledem k tomu, že jeho branná povinnost v dalekém kraji tvoří podstatnou dějovou linii a velká část děje se na vojně odehrává, objevuje se zde toponymum Dunaj hned několikrát. Nejprve je opět součástí textu písně, jejímž tématem je odvod mužů na vojnu: „Pojedem za Dunaj k turecké zemi / jinačí panenka tam ustele mi [...]“ (Drda 2010: 230). V blízkosti řeky Dunaje se pak nachází turecký tábor. Tam se Matěj na vlastní nebezpečí několikrát sám vydává, aby splnil přání hrdopysné generálovy dcery. Při útěku před rozčilenými Turky se následně i s koněm vrhá do vln Dunaje.

Dnes již zaniklý státní útvar Uhry odkazuje v pohádce *Zlaté kapradí* na území, kde bitva s Turky probíhala. Toponymum je součástí první sloky již zmíněné písně, již zpívá Matěj, když se mu na vojně stýská:

*„... žaluj si, má milá, žaluj si pánům,
že jsou mě vodvedli ke švališarům,
koníčka jsou mně dali,
do Uher mě poslali!*

*Pojedem za Dunaj k turecké zemi,
jinačí panenka tam ustele mi,
zubatá holka s kosou,
padnu do trávy s rosou!“ (Drda 2010: 230)*

Jména Uhry a Dunaj představují tzv. exonyma. Jedná se o domácí podoby cizích jmen. V případě Nedožer se slovenská a česká podoba shodují. Kromě základní nominační funkce mají toponyma Uhry a Dunaj funkci asociační. Zmínka o těchto místech v souvislosti s válkou již na základě historických znalostí předesílá, že se zde odehrála válka s Osmanskou říší. Vzhledem k tomu, že se jedná o prostředí jiná než česká, setkáváme se zde také s funkcí místně klasifikující.

3.1.6 Ostatní autentická místní jména

Zatímco v dramatu *Dalskabáty, hříšná ves* plnilo oikonymum Nepřejov primárně funkci nominační, v pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* je výrazná funkce charakterizační, a to zejména v kontextu s ostatními místními jmény, jež se v pohádce vyskytují. Nepřejov je domovskou obcí pasáka Ondry. První zmínka o ní však čtenáře na charakteristiku samotné obce neupozorňuje. Ondra si totiž na svůj osud nikterak nestěžuje. Charakterizační funkce se projeví až tehdy, když se objevují jména okolních vesnic: „A pak, snad jsou ve světě veselejší krajiny, než je tahle, kde se Ondra narodil a kde je půl míle za Nepřejovem Stejskalov, za lesem Nemanice, přes rybník Bezpenězy a kousek dál Skromnětín a Plačkov!“ (Drda 2014: 164). Tímto výčet názvů vesnic nekončí. Nutno však zdůraznit, že se zde vedle sebe vyskytují jména reálná a fiktivní.

Zdá se, že Drda použil jména známá z reálného světa, a aby posílil jejich sémantiku, doplnil výčet o jména smyšlená. Pracuje přitom s lidovou etymologií jmen. V citovaném úryvku, jenž předznamenává chudobu a bídu těchto míst, se vyskytují reálná toponyma Nepřejov, Nemanice a Plačkov. V pokračujícím výčtu vesnic, které Ondra na stupátku kočáru míjel, se vedle

fiktivních jmen objevují autentické Nuzice, Drbohlavy a Nedožery. Do kontrastu s těmito místy jsou pak postaveny názvy Masojedy, Křepčín a Buchtovice, z nichž reálně existuje pouze obec jménem Masojedy. Ať už se však u uvedených oikonym jedná o jména fiktivní nebo autentická, tvoří společně dvě skupiny jmen, jež vzájemně stojí významově proti sobě a plní charakterizační funkci.

Ve dvou různých pohádkách se vyskytuje pomístní jméno Černá blata. V příspěvku *Zeměpisná jména v prózách Jana Drdy* autorka uvádí, že v Drdovo díle se toto jméno vyskytuje často a bývá spojeno s negativním příznakem či nebezpečím. Tak je tomu i v případě jeho výskytu v pohádce *O princezně Jasněnce a ševci, který létal*. Když Jíra hledá princeznu Jasněнку, kterou unesly zlé čarodějnice na svůj hrad, dozvídá se od husopasky, že s ní letěly přes Černá blata směrem na západ. Negativní příznak čarodějčina hradu umocňuje kromě jeho polohy na západě v černém lese a zahalení do husté mlhy také právě blízkost Černých blat. Příznak nebezpečí nesou též oba komponenty jména. Blata (neboli bažina, močál) jako místo, kde člověk „ztrácí půdu pod nohama“, musí být obezřetný při každém kroku, a tak se mu raději úplně vyhýbá. Navíc stojí ve spojení s přívlastkem, jenž pojmenovává barvu smutku. Do popředí zde tedy vystupuje charakterizační funkce jména.

Pomístní jméno Černá blata se objevuje dále v pohádce *Vodník v pivovare*. V tomto případě je charakterizační funkce potlačena do pozadí funkcí nominační. Sládek Karas se na tomto místě s žádným nebezpečím nestřetává. Jistý negativní příznak jména přináší pouze to, že v textu stojí vedle pomístního jména Sedm zabitejch. Příběh pohádky však předpokládáný negativní charakter obou jmen nijak nerozvíjí. Karas oběma místy pouze prochází.

Dalším pomístním jménem, jež mohlo vzniknout inspirací reálným místem, je Sedm křížů. Stejnomené skutečné místo se nachází na Jesenicku. Jedná se o jeden z tzv. smírčích křížů, jež se stavěly zpravidla na místech, kde došlo ke zločinu nebo neštěstí. Charakter smírčích křížů má i pomístní jméno Sedm křížů v pohádce *Konec Skoupé Lhoty*. Jednak se zde vypráví o minulé události, kdy na tomto místě pobili loupežníci celou svatbu, jednak na témže místě přepadávají loupežníci nejdříve kupce, a pak nedaleko i Skoupohotské. Dominantní je zde tedy charakterizační funkce jména. Podstatná je ale též funkce asociační, založená na povědomí o existenci a původu tzv. smírčích křížů.

3.2 Realistická jména

Realistickými nazýváme ta jména, která svým názvem blízce připomínají jména reálná nebo se alespoň jeden z jejich komponentů v reálných jménech vyskytuje. Dále jako realistická chápeme toponyma, která se vyskytují v reálném světě, ale u Drdy označují jiný typ skutečnosti. Do této skupiny jmen zařadíme též všechny názvy hostinců, u nichž z důvodu velké nestálosti (zejména v závislosti na proměnlivosti majitelů) pomíneme zjišťování jejich vztahu ke skutečným jménům.

3.2.1 Charakterizační realistická toponyma

Pohádka *Konec Skoupé Lhoty* nese toponymum již v názvu. V reálné toponymické soustavě existuje řada jmen „Lhota“, a to jak stojících samostatně, tak společně s přívlastkem. Spojení s přívlastkem „skoupá“ je však fiktivní. Volba tohoto přívlastku je nabíledni, jméno má charakterizační funkci. Celý děj pohádky je totiž založen právě na tématu chamtivosti a lakoty, jež jsou charakteristické pro veškeré obyvatelstvo Skoupé Lhoty. Jedinou výjimkou je šenkýřka Zuzana Havránková, která není původní obyvatelkou, do vsi ji přivedl manžel. Zdá se tedy, jako by lakota byla pro obyvatele Skoupé Lhoty nevyhnutelná. Každý původní obyvatel obce má tuto vlastnost v krvi.

Jediné proprium, jež se vyskytuje v pohádce *Jak Kuba parohatou princeznu léčil*, se nachází na místě, kde je chválena prozíravost hrnčířovy ženy. To je vyjádřeno slovy „byla z Chytré vsi“ (Drda 2014: 272). Apelativum „ves“ se vyskytuje v řadě autentických toponym, společně s přívlastkem „chytrý“ však tvoří jméno fiktivní. Záměrem tohoto názvu vsi však není informovat čtenáře o jméně hrnčířčina bydliště, nýbrž o jejích vlastnostech. Toponymum je součástí frazému a jeho primární funkcí je funkce charakterizační.

V pohádce *O princezně Jasněnce a ševci, který létal* Jíra spravuje střevíce Sluneční paní, a to přímo v jejím nebeském Slunečním paláci, kam ho odnesl pán z Větrova. Vzhledem k tomu, že v pohádce dochází k antropomorfizaci Slunce, je možné toponymum Sluneční palác připodobnit ke jménům reálných paláců. Ta totiž vznikají na podobném principu, a to spojením adjektivního tvaru jména daného rodu nebo majitele a apelativa „palác“ (k tomu srov. např. pražský Arcibiskupský palác, Černínský palác apod.).

Pomístní jméno Sedm zabitejch, jež se vyskytuje v pohádce *Vodník v pivovare*, bychom připodobnili k výše uvedeným Sedmi křížům s tím rozdílem, že autentičnost tohoto jména se

nám nepodařilo zjistit. Domníváme se tedy, že název je fiktivní. Jedná se o jedno z míst, přes která sládek Karas prochází při návratu z Kardavce. Jelikož je však zmínka o místě spíše okrajová, nevyskytuje se v textu žádná informace o vzniku jména, která by potvrzovala, že se jedná o místo zločinu. Povšimněme si, že symbolické číslo sedm, které je oblíbeno též v pohádkách (např. ustálená formule „za sedmero horami“), se vyskytuje v řadě reálných toponym (např. pomístní jméno U Sedmi dubů na Boskovicku, osada Sedm dvorů u Moravského Berouna nebo Dub sedmi bratří na Berounsku).

V pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* se ve výčtu jmen obcí s pozitivním příznakem objevuje mimo jiné jméno Křepčín. Toto toponymum je v reálné toponymické soustavě zachyceno jako název hory (oronymum), zatímco Drda využívá jeho charakterizační funkce a pojmenovává jím vesnici. Apelativum „křepčiti“ je v SSJČ doloženo s významem „bujně tančit, křepce se pohybovat“ (Havránek 1971: 1016) a evokuje ve čtenáři představu vesnice plné veselí a radosti.

3.2.2 Realistická jména s primární funkcí nominační

Celkem podstatnou roli sehrává v pohádce *Konec Skoupé Lhoty* řeka Vydrůvka. Nejenže nad jejími břehy stála Skoupá Lhota, ale ani hostinec Zuzany Havránkové neměl k břehům řeky daleko. Díky své vychytralosti se zbavila otravných loupežníků právě tak, že je svrhla do proudu Vydrůvky. Toto hydronymum je sice fiktivní, ale blízce připomíná reálný název šumavské řeky Vydry. Dále mohlo být motivací pro vznik tohoto jména apelativum „vydrovka“, jež označuje čepici vyrobenou z vydří kožešiny (Havránek 1971: 215). V rámci příběhu však není patrný expresivní příznak jména, proto mu jako základní funkci připisujeme funkci nominační.

Když chamtiví Skoupolhotští v pohádce *Konec Skoupé Lhoty* rozprodali všechnen svůj majetek, dostali nápad prodávat dřevo v lese, jenž se táhl „na míle daleko až k Boromyšlí“ (Drda 2014: 117). Fiktivní jméno Boromyšl mohlo být utvořeno analogicky podle reálného toponyma Litomyšl, jež na základě Profousova výkladu vzniklo přivlastňovací příponou z antroponyma (Profous 1949: 642). Vyvolá-li jméno u čtenáře asociaci ke jménu Litomyšl, můžeme hovořit o asociační funkci toponyma Boromyšl. V rámci příběhu však jméno pouze pojmenovává danou obec a asociace s reálným toponymem není pro děj podstatná. Účelem zmínky o této obci je vymezit částečně plochu lesů, kterými Skoupolhotští procházejí, a následně jsou zde přepadeni loupežníky: rozléhají se od Skoupé Lhoty až po Boromyšl.

3.2.3 Názvy hostinců

Součástí toponym, jež se v souboru *České pohádky* vyskytují, jsou názvy hostinců, které primárně plní funkci nominační. U této skupiny toponym pro nás nebude příliš podstatné, zda jména vycházejí z názvů reálných hostinců, a to zejména proto, že tyto názvy jsou často proměnlivé a nestálé. Jako podstatnější vnímáme fakt, že názvy nenesou všechny hostince, které se v Drdových pohádkách vyskytují. Nabízí se tedy otázka, zda pojmenování hostinců stojí ve vztahu s výskytem toponym v dané pohádce obecně, či stál-li za označením hostince zeměpisným jménem jiný záměr.

V pohádce *Zapomenutý čert* je zmíněna hospoda „U Věnce“, kterou navštěvuje již polidštěný Mates v době, kdy je Plajznerka v kostele. Jak jsme již uvedli výše, děj této pohádky je zasazen do prostoru mezi obcemi Káciň a Dalskabáty. Proto není příliš překvapivé, že také hospoda je označena vlastním jménem. Matesovy návštěvy hospody jsou navíc uvedeny jako opakující se děj. Neděli co neděli podniká s Plajznerkou trasu ze své chalupy do Dalskabátů, kde se jejich cesty rozdělí. Plajznerka pokračuje do kostela a Mates pokaždé do téže hospody. A právě fakt, že se jedná o tutéž hospodu, která leží na jejich pravidelné trase, podmiňuje její označení vlastním jménem „U Věnce“.

O něco překvapivější je název hospody v *Českém Honzovi*. Kromě Ouběnic, výchozího bodu Honzovy cesty, se děj odehrává v neznámém městě. Hostinec, v němž Honza se svými kamarády přespává, se nazývá „U Mouřenína“. To se však čtenář nedozvídá při první zmínce o hostinci, ale až ve chvíli, kdy Honza Markýtce říká, kam mu má vrátit jeho kouzelný plášť. Vzhledem k tomu, že ve městech se zpravidla nachází hostinců několik, byl zde užit konkrétní název, aby bylo patrné, která z nich je Honzovým útočištěm.

V pohádce *Konec Skoupé Lhoty* se v prostředí hostince a jeho nejbližšího okolí odehrává podstatná část příběhu. Hospoda „Malovánka“, kterou obývá šenkýřka Zuzana Havránková, se nachází ve Skoupé Lhotě blízko řeky Vydrůvky. Poté, co Skoupolhotské oloupí loupežníci pod vedením hejtmana Laubrdóna, chtějí se uchýlit právě do Malovánky. Zuzana Havránková se od Skoupolhotských odlišuje tím, že není místní, do Skoupé Lhoty se přivdala. Pochází ze zájezdní hospody „Čeřen“. Pojmenování obou hostinců zde pravděpodobně slouží k výraznějšímu vymezení postavy šenkýřky vůči obyvatelům Skoupé Lhoty. „Malovánka“ je navíc v příběhu podstatná tím, že ji navštěvují loupežníci, aniž by tušili, že tato návštěva bude znamenat jejich

konec. Vraťme se však ještě k názvu druhé hospody, k „Čeřenu“. Toto toponymum se vyskytuje v reálné toponymii jako označení pro horu. Apelativum „čeřen“ dále označuje rybářskou síť. Oba zmíněné významy zachycuje SSJČ: 1. čtyřrohá rybářská síť upevněná na dlouhé tyči; 2. co připomíná hřbet, vrchol vln na zčeřené vodní hladině (Havránek 1971: 251).

Dva názvy hostinců se dále vyskytují v pohádce *O hloupé havířce*. Na své cestě podniknuté při hledání hloupějších lidí, než je jeho žena, se v těchto hospodách zastavuje Honza Kleperád. Z první z nich, z hospody „Modrý hrozen“ v městečku Nedožery, pozoruje v noci na náměstí pekařku s pekařem, kteří podstupují omlazující proceduru. V druhé, zájezdní hospodě „Na Vidrholci“, přesvědčuje Honza formanky o tom, že jejich koně jsou zakletí lidé. Nejenže obě hospody sehrály v rámci příběhu podstatnou roli, ale jejich jména se v pohádce vyskytují společně s dalšími toponymy. Jméno hostince „Modrý hrozen“ mohlo být navíc inspirováno reálným toponymem na Příbramsku. Stejnojmenný dům totiž stojí na příbramském náměstí a dříve skutečně sloužil jako hotel a restaurace.

Prostředí hostince dále hraje roli v pohádce *Jak Kuba parohatou princeznu léčil*. Kuba v ní testuje účinky hrušek ušatek a získává zde výměnou jablka parohátka. Ve městečku, kde bydlí hrnčíř, se pak vyskytuje zmínka o hospodách jako zdroji piva, pro které hrnčířova děvečka běhá. Jako zdroj informací slouží hospoda v pohádce *Jak šel Honza do Lenoráje*. Poté, co Honza neuspěl u sedláka, vydal se do světa. V první hospodě, na kterou po cestě narazil, vyslechl výpovědi tří vandrovníků o fiktivních zemích Machometányji, Sakrabonyji a Lenoráji. Přestože v těchto dvou pohádkách hrají hostince také poměrně podstatnou roli, jejich názvy uvedeny nejsou. Souvisí to zřejmě s tím, že i výskyt ostatních toponym je ojedinělý nebo se jedná o toponyma v rámci pohádky fiktivní.

3.3 Autorská jména

Autorská jména jsou dle Dvořákové fiktivní a jejich původcem je zpravidla sám autor. V Drdových pohádkách a pohádkových dramatech se více či méně podobají reálné toponymické soustavě. Fiktivnost těchto jmen se nejvíce projevuje v případě názvů územních celků (tzv. choronyma). Autorská jména se často vyskytují v blízkosti jmen autentických, čímž vzbuzují ve čtenáři dojem reálnosti, jako kdyby se děje pohádek mohly odehrávat v našem „skutečném“ světě.

3.3.1 Charakterizační autorská toponyma

Tento typ jmen byl autorem vytvořen tak, aby primárně vyjadřoval charakterizační funkci. Ta však vystupuje do popředí až v rámci kontextu. Ve všech případech se jedná o názvy obcí, jež charakterizují jejich obyvatele nebo jednu konkrétní osobu.

Nejbohatší je na tento typ jmen pohádka *Jak princezna hádala, až prohádala*. Již jsme se zmiňovali o reálných toponymech Nepřejov, Nemanice, Plačkov, Nuzice, Drbohlavy, Nedožery a Masojedy, vedle nichž v rámci téhož výčtu stojí fiktivní Stejskalov, Bezpenězy, Skromnětín, Odřihosty, Hladonice, Křepčín a Buchtovice. Všechna tato jména vytváří dvě skupiny. První početnější skupinou jsou ty obce, které Ondřej na stupátku kočáru míjí, aniž by ho lákalo seskočit, zatímco druhá skupina, tvořena jmény Masojedy, Křepčín a Buchtovice, jsou obce z pasákova pohledu veselejší, které by rád navštívil, ale bohužel takovými místy kočár neprojíždí. Aby mohlo být využito rozsáhlejšího výčtu jmen a byl zřetelnější jejich negativní či pozitivní příznak, byla řada reálných jmen zřejmě doplněna o tato jména fiktivní. Všechna dohromady pak vystihují náladu v daných obcích (Stejskalov, Plačkov, Křepčín), jejich chudobu (Nemanice, Bezpenězy, Skromnětín, Nuzice) nebo projevy chudoby (Drbohlavy, Hladonice, Nedožery) či lidské neřesti (Nepřejov, Odřihosty) a na druhou stranu hojnost (Masojedy, Buchtovice).

V téže pohádce se dále vyskytuje toponymum Hadropletov, jež je užito ve funkci frazému jako urážka pasáka Ondry: „,Nejspíš je to mezek, a přijel na něm nějaký pán z Hadropletova! [...]“ (Drda 2014: 166). Ve spojení „pán z Hadropletova“ stojí v kontrastu slovo „pán“ s toponymem Hadropletov. V Jungmannově Slovníku česko-německém je doloženo apelativum „hadropletník“, jež je označením pro nedbalého a otrhaného člověka (Jungmann 1835: 648). SSJČ pak uvádí, že toto slovo se kromě expresivního označení pro tkalce užívalo též v přeneseném významu „ubožák“ či „chud’as“ (Havránek 1971: 559).

Podobnost s Hadropletovem spatřujeme v toponymu Hadrníkov, jež se vyskytuje v komedii *Dalskabáty, hříšná ves*. Potulný komediant Lupino je zde knězem posměšně označen za „knížete Lumpina z Hadrníkova“ (Drda 1960: 39). Mimo to, že mu kněz přidává fiktivní hodnost knížete (podobně, jako je v pohádce *Jak princezna hádala, až prohádala* užito označení „princ“ a „pán“) a komediantovo vlastní jméno pozměňuje tak, aby připomínalo apelativum „lump“ (v SSJČ je mimo jiné uveden význam „otrhaný člověk“), přidává místní název Hadrníkov. Nahlédneme-li opět do Jungmannova slovníku nebo do SSJČ, apelativum

„hadrník“ se zde vyskytuje ve významu „obchodník, který kupuje hadry“, ale též jako hanlivé označení otrhaného člověka (v SSJČ rozšířeno ještě o „člověk nepatrné hodnoty, neschopný, s malými příjmy ap.“) (Havránek 1971: 559). Toto označení Lupina předznamenává jeho následující zásah do děje hry. Vydává se totiž za knížete, zatímco chce svést kovářovu ženu a obohatit se.

3.3.2 Choronyma

Následující fiktivní toponyma patří do skupiny administrativních choronym. Jedná se tedy o pojmenování velkých administrativních celků. V případě zkoumaného materiálu jsou to názvy neznámých zemí a království.

Jedno z těchto choronym je součástí samotného názvu pohádky *Jak šel Honza do Lenoráje*. Lenoráj společně s Machometánijí a Sakrabonyjí jsou kraje, o kterých vypráví Honzovi tři vandrovníci, s nimiž se Honza v hospodě podělil o jídlo. Pekař tvrdí, že dovedl do země jménem Machometányje, jež byla zvláštní tím, že tam vše bylo naruby. Krejčí chce pekaře trumfnout svou návštěvou Sakrabonyje, kde spatřil na svatbě velmi podivné hudební nástroje a jídlo:

Tři kožené trouby, dvoje housle z rákosí, z buchtového těsta upečená husa⁷ a k tomu slaměné bubny. A na stole jídla, až se prohýbal, napřed kapří nožičky s uzenými okurkami, potom rohy z kapouna, sypané perníkem, paznehty z okouna, veverčí mlíčí s cukrkandlem, oplatky z motýlků, perníčky z komínových sazí a z rampouchů. (Drda 2014: 287).

Největší pozornost je věnována vyprávění krejčího o zemi zvané Lenoráj. Ta je od zbytku světa oddělena máslovým potokem a krajinu tam tvoří samé jídlo (např. tam rostou stromy buchtovníky, lívancovníky, koláčníky apod.). Podstatnější však je, že je v Lenoráji přísně zakázáno pracovat. Právě proto tato země líného Honzu tolik zaujala.

Zatímco z názvů Machometányje a Sakrabonyje není patrná charakteristika, která by byla pro dané země příznačná, Lenoráj je toponymem průzračnějším, skládá se z apelativ „líný“ a „ráj“ a vypovídá o povaze tohoto kraje. Jedná se o jméno i s charakterizační funkcí, což je ústředním tématem pohádky. Všechna tři vlastní jména mají společné to, že i v rámci pohádky se jedná o

⁷ V tomto vydání došlo k tiskové chybě a má zde být „basa“ (nikoli „husa“). Viz srovnání s 3. vydáním (Československý spisovatel: 1961, 272 stran).

místa fiktivní, jež existují pouze v představách vandrovníků, což ovšem Honza neprohlédl a zmíněnou zemi si přeje navštívit. Jde o jména s expresivní funkcí. Jejich formální podoba budí dojem exotičnosti. Jako součást jména Sakrabonyje je navíc patrné expresivní citoslovce „sakra“.

V divadelní hře *Hrátky s čertem* se vyskytují choronyma Mezulánie a Solfernesie. Mezulánie je název království, v němž se děj odehrává. Pod tímto názvem je království evidováno v katastru pekelných poboček, jež je nedílnou součástí pekelné administrativy. Proprium je pravděpodobně vytvořeno z apelativa „mezulán“ (ve významu „omezenec, hlupák“), proto nese hanlivý příznak. Tuto domněnku potvrzuje fakt, že jediná čistě kladná postava,⁸ jež se ve hře vyskytuje, vysloužilý voják Martin Kabát, z tohoto kraje nepochází. Sama postava v závěru hry uvádí, že má namířeno do rodné „vodňanské krajiny“⁹ (Drda 2011: 86). Je-li naše domněnka, že název království odkazuje k charakteristice postav, pravdivá, je pro něj dominantní charakterizační funkce. Dále v něm kromě nominační funkce spatřujeme též funkci expresivní.

Poté, co doktor Solfernus¹⁰ získal princezniny a Káčiny úpisy, přišel v přestrojení za prince jménem Ismael ze Solfernesie na zámek, aby se ucházel o princeznu ruku. Vlastní jméno Solfernesie, jež je i v rámci příběhu fiktivní, tedy vzniklo z čertova osobního jména připojením sufixu typického pro choronymum. Stojí tak v pozici přídomku. Spojení jména a přídomku totiž evokuje osobu ze šlechtického rodu. Přídomek odvozený z osobního čertova jména přispívá k představě, že se nejedná o dvě postavy čerta a prince, nýbrž o jednu a tutéž postavu. Vlastník princeznina úpisu se totiž o její ruku přišel ucházet jen proto, aby princeznu mohl odnést s sebou do pekla. Záměr ztotožnit si postavu prince s čertem zajišťuje charakterizační funkce jména. Zároveň je jméno výrazně expresivní, ostatně jako jména všech čertů v *Hrátkách s čertem*.

⁸ S výjimkou postavy Theofila, jejíž pozitivní charakter předurčuje již to, že je anděl.

⁹ Ačkoliv se nejedná o substantivní formu, jsou zde zmíněny Vodňany, jež se vymykají jinak pohádkově fiktivnímu prostoru *Hrátek s čertem*. Postava Martina Kabáta je zvláštní také tím, že v úvodu hry do pohádkového kraje přichází a v závěru je již opět na odchodu. Zdá se tedy, jako by do fiktivního příběhu vstoupila postava z reálného světa, zasáhla do děje a následně z pohádkového světa zase vystoupila.

¹⁰ Jedná se o čerta vyššího řádu. Peklo v pojetí Jana Drdy má totiž svou hierarchii, v níž kníže Belzebub stojí nejvýše, pod ním se nacházejí rádci Solfernus a Belial a nejnižší postavení mají venkovští čerti starého ražení, jako jsou např. Omnimor a Karborund v Čertově mlýně.

3.3.3 Rukapáň

Na příkladu svého asi nejúspěšnějšího románu *Městečko na dlani* Drda objasňuje, že zatímco samotné příběhy jsou smyšlené, líčená krajina a místní jména v Rukápani a jejím okolí jsou odrazem Příbrami tak, jak ji znal z mladých let. Motivací při přiřazení jména Rukapáň rodné Příbrami byla pravděpodobně její geografická poloha. Z jedné strany ji totiž obklopují hřbety nevysokých hor Brd, z druhé vrch, na němž vyrostlo proslulé poutní místo Svatá Hora, a tak samotná Příbram jako by opravdu připomínala otisk božské ruky, mezi jejímiž prsty protékají dvě říčky, Litavka a Příbramský potok, které se za Příbramí stékají v jednu.

Se jménem Rukapáň se setkáváme také v souboru *České pohádky*. Vyskytuje se v pohádkách *Dařbuján a Pandrhola*, *Vodník v pivovaře* a *O hloupé havířce*. V první zmíněné se v prostředí městečka Rukapáň odehrává téměř celý děj. Městečko je blíže charakterizováno pouze potokem, který jím protéká, a pivovarem. Součástí Rukapáně je pak tzv. Kocanda, městská část osídlena zejména havíři.

Pohádka *Vodník v pivovaře* je specifická svou časovou návazností na pohádku *Dařbuján a Pandrhola*. Je zde totiž zmíněna doba, kdy byl ještě sládkem v rukapáňském pivovaru Pandrhola: „[v] těch dobách, kdy Kaňka byla rybníkem, a ne brambořištěm, tehdy, když v Rukápani drahná léta po zlopověstném Pandrholovi sládkoval nebožtík Karas, byl jednou o masopustním úterku ve vsi Kardavci slad’ácký bál“ (Drda 2014: 188). Samotný příběh sládka Karase, který pokračoval v linii sládků po Pandrholovi, se odehrává také v prostoru Rukapáně a jejího okolí, zejména v rukapáňském pivovaře.

Třetí výskyt toponyma Rukapáň je v pohádce *O hloupé havířce*. Kostelnice, kterou jako první havíř Kleperád na své cestě potkal, spěchala do Rukapáně, aby tam u řezbáře nechala vyřezat novou sochu svatého Matěje, protože tu starou kostelník v opilosti zničil. Nakonec však cestu až do Rukapáně podnikat nemusela, protože jí Honza Kleperád navrhl, že se místo sochy do výklenku v kostele postaví sám.

Vzhledem k tomu, že se sám Drda netajil tím, že Rukapáň v *Městečku na dlani* je odrazem Příbrami, nabízelo by se připisovat toponymu asociační funkci. Otázkou však je, zda Drda chápal Rukapáň jako odraz Příbrami také v *Českých pohádkách*. Každopádně je v případě tohoto jména výrazná též expresivní funkce. Toponymum je utvořeno z adjektivního tvaru

osobního jména, v tomto případě z neskloňného „Páně“. Tento způsob tvoření toponym je však v případě reálné toponymické soustavy spíše okrajový (např. jména Libáň a Třeboň).

3.3.4 Ostatní autorská místní jména

V pohádce *Vodník v pivováře* se ve výčtu míst, přes která se vracel sládek Karas z Kardavce domů, vyskytuje mj. toponymum Haramice. Z textu však nelze určit, o jaký typ toponyma se jedná, zda jméno označuje osídlený objekt (oikonymum) či některé z jmen pomístních. Pro samotný děj není toponymum příliš podstatné a je zmíněno spíše okrajově při mapování Karasovy cesty z Kardavce do Rukapáně. Jeho primární funkcí je proto funkce nominační.

Padrnosice jsou jedním ze jmen, která se vyskytují ve více Drdových dílech. V povídkovém souboru *Nedaleko Rukapáně*, jenž byl sestaven až po smrti Jana Drdy, se povídky stejnojmenného oddílu odehrávají právě v Padrnosicích. Jedná se o pět povídek vznikajících ve třicátých letech, které byly publikovány v průběhu let 1938–1939 v Lidových novinách. Některé tyto příběhy se pak v lehce pozměněné podobě objevují v románu *Městečko na dlani*.¹¹ Zatímco román *Městečko na dlani* se odehrává v Rukapáni, tyto mladší povídky jsou zasazeny do Padrnosic.¹² Fiktivní oikonymum Padrnosice se v těchto pěti povídkách vyskytuje mimo jiné vedle řady jmen reálných, jež se nacházejí na Příbramsku (např. Hvězdička, Dušníky, Ouběnice, Drásov, Pečice a další). Zda Padrnosice byly stejně jako Rukapán předobrazem rodné Příbrami, však zůstává otázkou.

V souboru *České pohádky* se zmínka o Padrnosicích nachází v pohádce *Zapomenutý čert*. Kostkovaná čepice po nebožtíkovi, kterou by polidštěný čert Mates tak rád nosil, kdyby mu v tom nebránily rohy, koupila bába Plajznerka na jarmarku v Padrnosicích. Jedná se tedy zřejmě o větší vesnici či město, kde se konají jarmarky a které je pro obyvatele Dalskabátů dostupné.

¹¹ Děj povídky *Zázrak svatého Floriánka*, v níž se do výklenku v kostele namísto poničené sochy Floriána postavil v převleku kostelníkův syn, se stal pravděpodobně námětem pro pohádku *O hloupé havířce*. Zatímco v povídce se děj odehrává v Padrnosicích, v pohádce je zasazen do Ouběnic.

¹² Stejně tak dochází i ke změně některých osobních jmen. Například v povídce *Hodinky po dědkovi* se postava horníka a pytláka, jenž byl zavalen společně s radou Zimmerheierem, jmenuje Josef Vlček (reálné jméno Drdova děda), v *Městečku na dlani* táž postava nese jméno Matěj Řezáč (též reálné jméno Drdova strýce).

4. Pohádková toponymie v kontextu Drdových současníků

Při zkoumání toponymie v pohádkách Jana Drdy je potřeba přihlédnout k tomu, zda je tento jev ojedinělý, či zda se vlastní jména objevují též v pohádkách dalších autorů. Pro toto srovnání jsme vybrali pohádkové knihy čtyř Drdových současníků: Josefa Lady, Karla Čapka, Vladislava Vančury a Jana Wericha. Za každého z autorů dále vybíráme jedno pohádkové dílo. Naším cílem je představit jen výsek jejich pohádek, které mohly nějakým způsobem působit na tvorbu Jana Drdy. Je nutno připomenout, že každý z těchto autorů se vzdaluje lidovému materiálu v různé míře, což má pravděpodobně vliv též na užití toponym. Čím více lze hovořit o pohádce autorské, tím méně překvapivý je v ní výskyt vlastních jmen obecně.

Z rozsáhlé tvorby pro děti Josefa Lady vybíráme knihu *Bubáci a hastrmani* (1938), a to zejména proto, že kromě kapitol, jež se točí okolo postav hastrmana Brčála a strašidla Mulisáka a jejich synků Pulce a Bubáčka, se zde nachází též transformace pohádek v dětské četbě kanonických a všeobecně známých.¹³ Jako příklad uvedme *Pohádku o Honzovi, O Červené Karkulce* nebo *O neposlušných kozlátkách*. V Ladově podání jsou známé lidové příběhy zmodernizovány a místy až parodizovány (v pohádce *O perníkovém dědkovi* hladová bába s dědkem, již přejedení perníkem, snědí doškovou střechu). Karkulka proto nese namísto buchet či bábovky babičce gramofonové desky a neposlušná kozlátka se vydávají do kina a kozí babičce nakazují, aby nikomu neotvírala.

Zatímco prostor příběhu o bubácích a hastrmanech je vymezen a pojmenován řadou místních (např. Syslov, Černé Voděrady, Flákoštajn, Zaječice) i pomístních jmen (např. řeka Bublana, Kožený vrch, Barabášovy hory, Hadí skalka), a to jak fiktivních, tak reálných, ostatní pohádky souboru *Bubáci a hastrmani* jsou na výskyt jmen chudší. Obecně však lze říct, že Josef Lada s toponymii pracuje hojně. V pohádkách *Bubáci a hastrmani* převažují autorská jména, ale vyskytují se zde též reálná zeměpisná pojmenování, většinou všeobecně známá, jako např. Lipsko, Vídeň, Evropa, Praha a další.

Bohatý výskyt zeměpisných jmen je též příznačný pro *Devatero pohádek* Karla Čapka. Jednotlivé pohádky souboru vycházely v novinách v letech 1918–1931, knižně pak byly vydány roku 1932. Z rozsáhlé množiny toponym, jež se v *Devatero pohádkách* vyskytuje, výrazně převažují jména autentická. Ačkoliv se v pohádkách vyskytují nadpřirozené bytosti,

¹³ Transformaci lidových pohádek Lada věnuje též celou knihu *Pohádky naruby* (1938).

příběhy jsou zasazeny do našeho „reálného“ světa. Stejně jako u Drdy spatřujeme též u Čapka řadu toponym, k nimž měl sám autor zřejmě citový vztah. Jsou to zejména místní jména, která se vyskytují v Královéhradeckém kraji (prostředí, kde Čapek vyrůstal) a na území Prahy.

Ačkoliv Vladislav Vančura nebyl primárně autorem dětské literatury, jeho kniha *Kubula a Kuba Kubikula* (1931) se dostala do oblíbenosti dětských čtenářů (a její filmová adaptace se stala jedním z „nesmrtelných“ Večerníčků). Příběh o medvěďáři Kubovi, dětinsky neposedném medvědovi Kubulovi a strašidlu jménem Barbucha se z velké části odehrává na dvou místech. Na prvním z nich, ve vesnici Houbyhoubičky, žije rodina kováře, u níž medvěďář s Kubulou nocovali. Druhý prostor pohádky tvoří vesnice Vařečky a Hrnce. Jde vlastně o dvě vesnice, jež se nacházejí na protějších březích řeky Kachničky a jsou spojeny mostem. Tato jména vesnic i řeky jsou toponymy autorskými s výraznou expresivní funkcí, působí komicky a není pochyb o jejich fiktivnosti. V pohádce se vyskytuje též jedno toponymum autentické, a to v souvislosti se zmínkou o postavě Jaroslava ze Šternberka a jeho vítězstvím nad Tatary.

Posledním jménem, které v souvislosti s toponymii v pohádkách zmiňujeme, je Jan Werich. Jeho pohádkový soubor *Fimfárum* vyšel roku 1960, tedy o rok později než Drdovy *České pohádky*. *Fimfárum* je, podobně jako *České pohádky*, plně zeměpisných jmen, z nichž převažují jména autentická. Werich užívá řadu cizích jmen, většinou exonym. V případě méně početných jmen fiktivní zmiňme například oikonyma z pohádky *Fimfárum*, jejichž komičnost vyplývá zejména z jejich morfologické podoby: Tůdlety, Támhlety, Tůdlemy, Horní Dedál, Dolní Dedál a Nejdedál. Zatímco se v některých pohádkách Werichova pohádkového souboru vyskytuje toponym celá řada, jiné pohádky zůstávají místně zcela neurčité (např. *Královna koloběžka první*, *Líná pohádka* nebo *Pohádka o zasloužilém vrabci*).

Výše uvedení autoři potvrdili naši domněnku, že toponymie v pohádkách Jana Drdy není v české literatuře 20. století zdaleka ničím výjimečným. Je však také patrné, že každý z autorů pracoval s vlastními zeměpisnými jmény odlišným způsobem, a to jak v případě četnosti jejich výskytu, tak v případě míry jejich originality a netradičnosti. Co se týče výběru autentických jmen, je zase méně či více zřetelná jejich motivace a vztah k autoru samotnému.

5. Vliv pohádkového typu na výskyt toponym

V úvodu této práce jsme se pokusili strukturovat Drdovy pohádky podle tradičního dělení lidových pohádek na kouzelné, novelistické a selské. Nyní se zaměříme na to, zda má příslušnost k těmto třem typům nějaký vliv na výskyt zeměpisných jmen v pohádkách. V první řadě jsme zjistili, že v každé z dvanácti pohádek včetně dvou pohádkových dramát se vyskytuje alespoň jedno toponymum. Dále si všímáme toho, že některé pohádky s menším počtem zeměpisných jmen patří do prvního a druhého typu, tedy mezi pohádky kouzelné a novelistické.

Malý počet toponym se vyskytuje například v pohádce *Český Honza*. Kromě výchozího bodu Honzovy cesty, jeho rodné vesnice Ouběnic, se zde vyskytuje dále název hostince U Mouřenína, zatímco město, ve kterém se odehrává většina děje, zůstává anonymní. V pohádce *O princezně Jasněnce a ševci, který létal* se objevují vlastní místní jména spojená s nadpřirozenými postavami, Větrov a Sluneční palác, a místní jméno Černá blata předznamenávající boj proti zlým silám. V novelistické pohádce *O Matějovi a Majdalence* je pouze jedna zmínka o řece Dunaji a v pohádce *Jak Kuba parohatou princeznu léčil* se toponymum Chytrá ves objevuje jen v rámci frazeologie. Na druhou stranu se však v pohádce *Zlaté kapradí*, již jsme zařadili mezi kouzelné, vyskytuje toponym několik: Třemošnice, Vlčava, Dunaj a Uhry. V případě pohádek označených jako selské, u kterých bychom předpokládali největší výskyt zeměpisných jmen, je, co se týče toponymie, výrazná zejména pohádka *Jak princezna hádala, až prohádala*, kde dochází ke kumulaci toponym s podobným sémantických příznakem.

Z výše uvedených příkladů vyplývá, že příslušnost ke třem pohádkovým typům nemá na výskyt toponym zásadní vliv. Za možný společný rys pohádek, jež jsou na zeměpisná jména chudší, považujeme tradiční lidovou osnovu,¹⁴ podle níž hrdina prostého původu podniká cestu do neznámého království, kde plní náročný úkol. Tento úkol má u Drdy řadu podob: může to být zabití draka (*Český Honza*), vysvobození princezny (*O princezně Jasněnce a ševci, který létal*), potrestání pyšné princezny (*Jak Kuba parohatou princeznu léčil*), boj proti Turkům (*O Matějovi a Majdalence*), uhodnutí princezniných hádanek (*Jak princezna hádala, až prohádala*) nebo záchranění princezny a její služebné před spáry pekla (*Hrátky s čertem*). Pro tyto pohádky je také společný výskyt zámeckého prostředí a pohádkových postav krále a princezny.

¹⁴ Viz funkční pojetí V. J. Proppa.

6. Závěr

V práci jsme se zaměřili na toponymii v pohádkovém souboru *České pohádky* a pohádkových dramatech *Dalskabáty*, *hříšná ves* a *Hrátky s čertem*. Na úvod jsme se věnovali klasifikaci pohádek. Zjistili jsme, že ve vztahu k folklorní tradici se jedná o autorské adaptace lidových pohádek. Dále jsme Drdovy pohádky roztrídili na kouzelné, novelistické a selské. V následujících kapitolách jsme se zabývali již samotnými toponymy. Ve středu našeho zájmu stály otázky, jaké funkce konkrétní toponyma v pohádkách plní, jaký mají vztah k realitě a stojí-li v nějakém vztahu k autorově biografii. Podle vztahu zeměpisných jmen k realitě jsme rozlišovali toponyma autentická, realistická a autorská.

Velkou skupinu tvoří u Drdy toponyma, jež mají korelát ve skutečných místech jeho rodného kraje. Zdůrazňujeme však, že motivace těmito místy je volná a z pohádkových textů implicitně nevyplývá. Domníváme se, že Drda užíval tato zeměpisná jména nezávisle na jejich reálné poloze (snad pouze s výjimkou hry *Dalskabáty*, *hříšná ves*). Pro interpretaci pohádkových textů nehraje znalost těchto reálných míst výraznou nebo podstatnou roli. Důsledkem autorovy volby je jednak jistá iluze našeho, nepohádkového světa, jednak navození vztahu literární fikce a spisovatelovy biografie. Samostatně jsme dále v rámci autentických jmen pojednali například o pojmenováních užitých v rámci frazeologie, o lokalitách spojených s pověstmi a legendami o čertech nebo o cizích toponymech. V rámci „realistických“ jmen jsme u některých jako primární funkci zaznamenali funkci charakterizační, u jiných funkci nominační. Samostatnou podkapitolu jsme věnovali zmínce o hostincích a jejich pojmenováním. Autorská toponyma pak často byla vytvořena tak, aby charakterizovala konkrétní osoby nebo skupiny osob. V pohádkách Jana Drdy se také objevuje několik autorských názvů administrativních celků.

Jako příklad autorských jmen, jež se objevují v dalších textech Jana Drdy, uvedme toponyma Rukapán (*Městečko na dlani*) nebo Padrnosice (*Nedaleko Rukapáně*). Problematiku chápání jména Padrnosice jako totožného či odlišného s Rukapání jsme již uvedli výše. Zatímco některé povídky souboru *Nedaleko Rukapáně* byly následně v *Městečku na dlani* zasazeny do prostředí Rukapáně, přepracovaný příběh jedné z nich se objevuje v *Českých pohádkách*, avšak je situován do Ouběnic. V případě toponyma Rukapán se však přikláníme k tomu, že autor záměrně vytváří určitou souvislost mezi některými svými díly, čímž z nich vzniká jakýsi makrotext.

Abychom zasadili pohádkovou tvorbu Jana Drdy do kontextu ostatních autorů pohádek té doby, vybrali jsme dále vždy jedno dílo čtyř autorů: Josefa Lady, Karla Čapka, Vladislava Vančury a Jana Wericha. Jejich práci s místními jmény jsme krátce charakterizovali, čímž se nám potvrdilo celkem obvyklé užívání zeměpisných jmen v žánru autorské pohádky a autorské adaptace pohádky lidové.

Užitím toponym v *Českých pohádkách* a ve dvou pohádkových dramatech obohacuje Jan Drda lidové látky o autorský prvek. Zasazením pohádek do konkrétních, ať už reálných nebo fiktivních míst také vzbuzuje ve čtenáři dojem určité autenticity příběhů (autenticity ve smyslu organičnosti literárního tvaru, nikoli ve smyslu situace nastalé v našem „skutečném“ světě). Řada z uvedených zeměpisných jmen s sebou nese též další funkce, zejména charakterizační. Názvy míst v kontextu jednotlivých pohádek často odkazují k lidové etymologii a poukazují na konkrétní vlastnosti postav. Některá toponyma jsou dále užita v rámci frazeologických vyjádření a přirovnání a na rozdíl od ostatních toponym nejsou součástí prostoru pohádek. Jako možnost dalšího bádání se nabízí výzkum toponymie v rámci celé tvorby Jana Drdy. Další zajímavé poznatky Drdovy práce s vlastními jmény by mohl přinést též výzkum antroponym.

7. Seznam literatury

Prameny:

- DRDA, Jan: *Hrátky s čertem* [1946], Praha: Artur, 2011, 91 stran.
- DRDA, Jan: *České pohádky* [1959], 13. vydání, Praha: Albatros, 2014, 298 stran.
- DRDA, Jan: *Dalskabáty, hříšná ves aneb Zapomenutý čert*, Praha: Orbis, 1960, 99 stran.
- DRDA, Jan: *Městečko na dlani* [1940], 17. vydání, Praha: Československý spisovatel, 1954, 280 stran.
- DRDA, Jan: *Nedaleko Rukapáně*, ed. M. Masáková, Praha: Československý spisovatel, 1989, 320 stran.
- ČAPEK, Karel: *Devatero pohádek a ještě jedna jako přívazek od Josefa Čapka* [1932], 23. vydání, Praha: Triáda, 2013, 213 stran.
- ERBEN, Karel, J.: *Kytice; České pohádky*, ed. M. Otruba, Praha: Lidové noviny, 2003.
- LADA, Josef: *Bubáci a hastrmani a jiné pohádky* [1938], 10. vydání, Praha: Albatros, 1984, 121 stran.
- VANČURA, V.: *Kubula a Kuba Kubikula* [1931], 13. vydání, Praha: Albatros, 1997, 94 stran.
- WERICH, Jan: *Fimfárum* [1960], dotisk 4. rozšířeného vydání, Praha: Albatros, 2003, 192 stran.

Odborná literatura:

- BEZDĚKA, Jindřich V.: *Dalskabáty hříšná ves aneb o původu jména jedné osady, do které Jan Drda umístil zapomenutého čerta*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV 14, 1973, s. 293–299.
- BLANCHOT, Maurice: *Literární prostor*, přel. M. Kohoutová a M. Pacvoň, Praha: Hermann & synové, 1999, 382 stran.
- ČEŇKOVÁ, Jana: *Vývoj literatury pro mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*, Praha: Portál, 2006, 171 stran.
- ČERMÁK, František a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Přirovnání*, Praha: ČSAV, 1983, str. 52–53.

- Černá hodinka s Janem Drdou, In: *Černá hodinka* [televizní dokument], režie J. Bělka, ČT 1967, ČT1, 6. 4. 2010, 40 minut.
- ČERVENÁ, Vlasta a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky: Výrazy neslovesné*, Praha: Academia, 1988, 512 stran.
- DAVID, Jaroslav: Ty lesovské stráně... (k literární a filmové toponymii), In: Jaklová, A.: *Komunikace – Styl – Text*, České Budějovice: Jihočeské univerzita v Českých Budějovicích, 2005, s. 173–177.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: *Úvod do literární onomastiky* [online], 2015 [cit. 2017-02-28]. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/102628>, Vedoucí práce Milan Harvalík.
- DVOŘÁKOVÁ, Žaneta: Česká teorie literární onomastiky, *Acta Onomastica*, 51, 2010, č. 2, s. 447–252.
- FRANZ, Marie-Louise von: *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*, přel. K. a J. Černí, Praha: Portál, 1998, 182 stran.
- HAUSENBLAS, Karel: Vlastní jména v umělecké literatuře, *Naše řeč*, 59, 1976, č. 1, s. 1–12.
- HAVRÁNEK, Bohuslav a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého*, Sv. 1, A–M, Praha: Academia, 1971. Dostupný též na <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
- HAVRÁNEK, Bohuslav a kol.: *Slovník spisovného jazyka českého*, Sv. 4, V–Ž, Praha: Academia, 1971. Dostupný též na <http://ssjc.ujc.cas.cz/>
- HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, M.: *Literatura pro děti a mládež: (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, 245 stran.
- HOLÝ, J.: Funkce jmen postav v dílech Karla Čapka a Vladislava Vančury, *Česká literatura*, 32, 1984, č. 5, str. 459–476.
- HOMOLKOVÁ, Veronika: *Zeměpisná jména v prózách Jana Drdy*, In: S. Pastyřík (ed.): *Onomastika a škola 8: Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 379–388.
- HOUSKOVÁ, Anna, SVATOŇ, Vladimír: *Kultura a místo: studie z komparatistiky*, Pardubice: Mlejnková, 2001, 289 stran.
- JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý*, Díl I., A–J, Praha, 1835, 904 stran.
- KNAPPOVÁ, Miroslava: K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen, *Slovo a slovesnost*, 53, 1992, č. 3, s. 211–214.

- KNAPPOVÁ, Miroslava: *Funkční využití osobních jmen v uměleckých a mediálních literárních textech*, In: S. Pastyřík (ed.): *Onomastika a škola 8: Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 21–27.
- MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*, 5. vydání (fotoreprint 3. vydání z roku 1971), Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, 866 stran.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*, Praha, Paseka 2004, s. 472–481.
- NOVÁKOVÁ, Marie: Toponymum „Kocanda“, *Acta onomastica* 40, 1999, s. 141–151.
- ODALOŠ, Pavol: *Status, funkcie a systémy literárnych vlastných mien*, In: S. Pastyřík (ed.): *Onomastika a škola 8: Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 29–36.
- OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše a kol.: *Pomístní jména v Čechách: o čem vypovídají jména polí, luk, lesů, hor, vod a cest*, Praha: Academia, 1995, 520 stran.
- PLESKALOVÁ, Jana: Onomastika, in Bachmannová a kol.: *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 293.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, Díl I A–H, Praha: ČSAV, 1954, 821 stran.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, díl II CH–L, Praha: ČSAV, 1949, 705 stran.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny*, díl III M–Ř, Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1951, 629 stran.
- PROPP, Vladimír, J.: *Morfologie pohádky a jiné studie*, přel. M. Červenka, M. Pittermannová, H. Šmahelová, 2. vydání, Jinočany: H & H, 2008, 343 stran.
- SIROVÁTKA, Oldřich: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, 183 stran.
- SOUKUPOVÁ, Klára, ŠPÍNA, Michal (eds.): *Hlasy míst: prostor, místo a geografie ve světové poezii*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016, 252 stran.
- ŠMAHELOVÁ, Hana: *Návraty a proměny*, Praha: Albatros, 1989, 232 stran.

ŠMAHELOVÁ, Hana: Interpretace folklorní pohádky, in Pokorný, P., Čapek J., Dostálová, R. et al.: *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*, Praha: Vyšehrad, 2006, s. 367-380.

ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*, Brno: Masarykova univerzita, 1999, 191 stran.

ŠTĚPÁN, Pavel: *Funkce toponym v poezii Karla Šiktance*, In: S. Pastyřík (ed.): *Onomastika a škola 8: Sborník příspěvků z Celostátního onomastického semináře*, Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 341–349.

URBANOVÁ, Svatava: *Metamorfózy dětské literatury: Přehled české literatury pro děti od roku 1945 po současnost*, Olomouc: Votobia 1999, 183 stran.

VORÁČEK, Jaroslav: „České pohádky“ *Jana Drdy a jejich vztah k lidové tradici*, Slavica Pragensia 3, UK, Praha 1961, s. 223–238.

8. Příloha

Toponymum	Druh toponyma (podle vztahu k realitě)	Pohádky, nichž se vyskytuje	Počet výskytů
Beroun	autentické	Hrátky s čertem	1
Bezpenězy	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Blaník	autentické	Dařbuján a Pandrhola	1
Boromyšl	realistické	Konec Skoupé Lhoty	1
Brno	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Buchtovice	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Černá blata	autentické	O princezně Jasněnce Vodník v pivovaře	3
Čertova blata	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Čertovy bzdinky	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Čertův kámen	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Čertův mlýn	autentické	Hrátky s čertem	13
Čertův pahorek	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Čeřen	realistické	Konec Skoupé Lhoty	1
Čimelice	autentické	O hloupé havířce	2
Dalskabáty	autentické	Zapomenutý čert Jak šel Honza do Lenoráje Dalskabáty, hříšná ves	41
Drážďany	autentické	Hrátky s čertem	1
Drbohlavy	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Drsník	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Dunaj	autentické	O Matějovi a Majdalence Zlaté kapradí Dalskabáty, hříšná ves	9
Dušníky	autentické	Vodník v pivovaře	1
Hadrníkov	autorské	Dalskabáty, hříšná ves	1
Hadropletov	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Haramice	autorské	Vodník v pivovaře	1

Hladonice	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Holovousy	autentické	O hloupé havířce	1
Chytrá ves	realistické	Jak Kuba parohatou princeznu léčil	1
Káciň	autentické	Zapomenutý čert Dalskabáty, hříšná ves	5
Kaňka	autentické	Vodník v pivovaře	8
Kardavec	autentické	Vodník v pivovaře	2
Kocanda	autentické	Dařbuján a Pandrhola O hloupé havířce	15
Křepčín	realistické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Květná	autentické	Vodník v pivovaře	2
Lenoráj	autorské	Jak šel Honza do Lenoráje	17
Líbáň	autentické	Hrátky s čertem	1
Machometányje	autorské	Jak šel Honza do Lenoráje	1
Malovánka	realistické	Konec Skoupé Lhoty	3
Masojedy	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Mezulánie	autorské	Hrátky s čertem	1
Modrý hrozen	realistické	O hloupé havířce	1
Na Kaňce	realistické	Vodník v pivovaře	1
Na Vidrholci	realistické	O hloupé havířce	1
Nedožery	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala O hloupé havířce	2
Nemanice	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	2
Nepřejev	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala Dalskabáty, hříšná ves	9
Nuzice	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Odřihosty	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Ouběnice	autentické	Český Honza O hloupé havířce	8
Paďousy	autentické	Vodník v pivovaře	1
Padrnosice	autorské	Zapomenutý čert	1
Plačkov	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Prašná brána	autentické	Jak princezna hádala, až prohádala	1

Rukapáň	autorské	Dařbuján a Pandrhola Vodník v pivovaře O hloupé havířce	9
Sakrabonyje	autorské	Jak šel Honza do Lenoráje	1
Sedm křížů	autentické	Konec Skoupé Lhoty	1
Sedm zabitejch	realistické	Vodník v pivovaře	1
Skoupá Lhota	realistické	Konec Skoupé Lhoty	8
Skromnětín	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Sluneční palác	realistické	O princezně Jasněnce	2
Smolotely	autentické	Dalskabáty, hříšná ves	1
Solfernesie	autorské	Hrátky s čertem	1
Stejskalov	autorské	Jak princezna hádala, až prohádala	1
Třemošnice	autentické	Zlaté kapradí	2
U Mouřenína	realistické	Český Honza	1
U Věnce	realistické	Zapomenutý čert	1
Uhry	autentické	Zlaté kapradí	1
Větrov	autentické	O princezně Jasněnce	8
Vlčava	autentické	Zlaté kapradí	6
Vydrůvka	realistické	Konec Skoupé Lhoty	3

Příloha: Seznam zeměpisných jmen, jež jsou předmětem výzkumu (tabulka)